

KSENOPHON'UN ANABASIS'İNDEN HAREKETLE BİR ANADOLU KADINININ POLİTİK PORTRESİ: KİLİKİA KRALİÇESİ EPYAKSA

Fariz ÖNCÜ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 19 Şubat 2021

Kabul: 28 Nisan 2021

Article Info

Received: February 19, 2021

Accepted: April 28, 2021

Öz

MÖ 5. yüzyılın sonlarında şahit olunan en önemli politik hadiselerden biri dönemin Akhaimenid Pers imparatoru II. Artakserkses ile onun küçük kardeşi Genç Kyros arasında yaşanan taht kavgasıydı. Genç Kyros'un Batı Anadolu'dan hareket ederek kardeşine karşı giriştiği askeri sefer Kunaksa'da (MÖ 401) II. Artakserkses'in zaferiyle sonuçlandı. Aslında bu savaşın sonucu kadar Genç Kyros'un sefer sırasında geçtiği bölgelerde yaşananlar da önemlidir. Bu yaşananlar; bölgesel savaşları, yağma eylemleri, diplomatik girişimleri, barış antlaşmaları, bölgesel yeni ittifakları ve idari değişimleri kapsayan geniş bir olaylar yelpazesinden oluşmaktadır. Bu olayların en belirgin örneklerine ise Genç Kyros'un sefer güzergâhı üzerinde yer alan Kilikia Bölgesi'yle olan ilişkilerinde rastlarız. Pers prensinin Kilikia Bölgesi'ne yaklaşması ve sonrasında bölgeyi ele geçirmesi bölge için askeri, politik ve idari bakımdan oldukça

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fariz.oncu@dpu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-0759-7968

karmaşık, zor ve “yeni” bir durum yaratmıştı. Bu yeni süreç, öncelikle Kilikia yönetimi ile Genç Kyros'un birbirlerine karşı çeşitli askeri tedbirler almalarına sebep olmuştu. Ancak sorunların çözümü noktasında iki taraf arasında aynı zamanda diplomatik ilişkilerin kurulduğu da görülmektedir. Bu ilişkilerin yürütülmesinde ise Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde geçen Kilikia kraliçesi Epyaksa asıl görevi üstlenmiştir.

Epyaksa, antik kaynaklarda ismi politik hadiselerle anılan az sayıdaki Anadolu kadınlarından biridir. Buna rağmen dönemle ilgili çalışmalar ondan yeteri kadar bahsetmemektedir. Bu çalışmanın amacı Epyaksa'nın politik bir kadın olarak portresini ortaya koymaktır. Epyaksa'nın politik kişiliği; Kilikia Bölgesi'nin Pers idari sistemi içindeki geleneksel konumu, dönemin siyasal atmosferi, Ksenophon'un kadınlara karşı tutumu ve yine Ksenophon'un “Hellen merkezci” yaklaşımı göz önüne alınarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Akhaimenid İmparatorluğu, Kadın, Epyaksa, Kilikia, Genç Kyros, Syennesis

The Political Portrait of an Anatolian Woman Based on Ksenophon's Narratives in the Anabasis: The Cilician Queen Epyaxa

Abstract

One of the most important political events in the late 5th century BC was the throne struggle between the Achaemenid Persian emperor Artaxerxes II and his brother Cyrus the Younger. The military expedition of Cyrus the Younger from Western Anatolia ended with the victory of Artaxerxes II in Cunaxa in 401 BC. The events in the empire settlements where Cyrus the Younger passed are as important as the result of that war; a wide range of events, including regional wars, looting, diplomatic initiatives, peace treaties, new regional alliances, and administrative changes. We find such events during the expedition of Cyrus the Younger in his relations with the Cilicia region as well. The Persian prince's way to Cilicia and the subsequent occupation of the area caused a very complicated, difficult, and "new" situation for the area in terms of military, political and administrative aspects. The new situation in question caused the Cilicia administration and Cyrus the Younger to take various military measures against each other, as well as the establishment of diplomatic relations between the two sides. In the execution of these relations, Epyaxa, the queen of Cilicia, who Xenophon mentions in his work Anabasis, took the main responsibility. She is one of the few Anatolian women whose name is mentioned with political events in ancient sources and is a remarkable political character in this respect. Despite that, scientific studies regarding the period do not mention her adequately.

The aim of this study is to reveal the portrait of Epyaxa as a political figure. The political personality of Epyaxa will be analyzed by taking into account the traditional position of the Cilicia region in the Persian administrative system, the political atmosphere of the period, Xenophon's attitude towards women, and also Xenophon's "Hellen-centered" approach.

Keywords: Achaemenid Empire, Women, Epyaxa, Cilicia, Cyrus the Younger, Syennesis.

Giriş

Eskiçağ kadınının sosyal, ekonomik ve politik yaşamındaki yeri ve rolüyle ilgili çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklar üzerinden yapılan değerlendirmeler gerek Anadolu'da gerekse Ege havzasında kadının sosyo-politik hayatta sahip olduğu pozisyonun tarihsel süreç içinde büyük değişimler geçirdiğini göstermektedir. Öncelikle anaerkil toplumsal yapının egemen olduğu erken dönemlerde kadının sosyal statüsünün oldukça güçlü olduğu görülmektedir¹. Öyle ki bu durum, çoğu zaman dini alanda kadını doğurganlığından dolayı doğayla özdeşleştirecek, bereketin simgesi olarak gösterecek ve ilahi bir statüye yükseltecek bir nitelik almıştır². Ancak tarihsel sürecin ilerlemesiyle, özellikle de MÖ 5. ve 4. yüzyılları kapsayan Klasik Dönem ve sonraki süreçte, kadının sosyo-politik alandaki yeri giderek ataerkil toplumsal yapının sınırları içine daha fazla sıkışmıştır. Eskiçağın farklı dönemlerinde ve coğrafyalarında bazen rahibe, bazen eş, bazen de köle, işçi, hizmetkâr, dansçı ve fahişe olarak farklı kimliklerle karşımıza çıkan kadın³, Klasik Çağ dünyasında, başta Atina'da

¹ Şahin'e göre Attika Bölgesi'nde kadın egemen toplumdaki erkek egemen topluma geçiş, Anadolu'ya göre çok daha erken dönemlerde olmuştur. Yazar, MÖ II. Binyıl Yunanistan'ında ataerkil aile sisteminin var olduğunu iddia ederek, bu dönemde "Ana Tanrıça'lıktan gelen yapının bir devamı olarak" Anadolu kadınının ise statü olarak erkeklerle eşit olduğunu düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nuran Şahin, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2013), 14.

² Ayşe Gül Akalın, "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22 / 33 (2003), 18; Şengül G. Aydın, "Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hakim", M. A., Darga (ed.), *Anadolu'da Kadın-On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 43; Erkan Konyar, "Demir Çağı'nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya", M. A., Darga (ed.), *Anadolu'da Kadın-On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 255-256; Laleş Uslu, *Antik Yunan'da Kadın Betimlemeleri ve Kadının Sosyal Statüsü*, (Erzurum: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 4-5.

³ Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, (New York, 1975); Akalın, "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", 18-22; Konyar,

olmak üzere, genellikle ev (Hellece: *oikos*) içi yönetiminin önemli bir unsuru olarak sosyal hayatta yerini almıştır⁴. Yine de Antik Dönem yazarlarının eserlerine yansıyan bazı bilgiler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Klasik Çağ'ın farklı dönemlerinde politik kimlikleriyle ortaya çıkan güçlü kadınların varlığına da işaret etmektedir. Bu çalışmanın da konusu olan ve MÖ 5. yüzyılın son yıllarında tarih sahnesinde boy gösteren Kilikia kraliçesi (*κίλισσα/kilissa*) Epyaksa'yla ilgili Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde geçen anlatı bu bakımdan önemli bir örnektir.

Ksenophon'un anlatısına göre MÖ 401 tarihinde II. Artakserkses'e karşı taht mücadelesi yapmak için Batı Anadolu'dan doğuya doğru hareket eden Pers prensi Genç Kyros Kaystroupedion⁵ *polis*indeyken Epyaksa, maiyetinde Kilikalılar ve Aspendoslulardan meydana gelen bir muhafız birliğiyle onu ziyarete gelir. Sonrasında ise Genç Kyros'un Lykaonia⁶ *polis*ine kadar yaptığı yolculukta prense eşlik eder. Bu sırada Genç Kyros'un yaklaşık dört aydır ödemediği asker maaşları ödenmeye başlanır. Askerler arasında bu ödemenin Epyaksa'nın sağladığı finansal destek sayesinde gerçekleştiği söylentileri ortaya çıkar. Epyaksa'yla Genç Kyros arasında yakın bir gönül ilişkisi olduğuna dair söylentiler ise bu sırada askerler arasında kulaktan kulağa dolaşan bir başka mevzu olur. Anlatı, Epyaksa'nın Tyriaieon⁷ *polis*inde Genç Kyros'la birlikteyken ondan ordusunun ihtişamını gösterecek bir geçit töreni düzenleme isteği ve bu talebin karşılık bulan ayrıntılarını vermesiyle devam etmektedir. Nihayetinde Epyaksa, Lykaonia'ya kadar Genç Kyros'la geçirdiği birkaç günden sonra Kilikia'ya geri döner. Bu sırada Genç Kyros, Kilikia üzerine sefer düzenleyerek başkent Tarsos'u ele geçirir (bk. Tablo 1). Kilikia “kralı” Syennesis⁸ ise bu süreçte önce korkudan güvenli bölgelere kaçar ve daha sonra, Epyaksa'nın Genç Kyros'tan aldığı teminata

“Demir Çağı'nda Anadolu Kadını”, 245, 248-249, 259-260; Şahin, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, 13-44.

⁴ Akalın, “Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, 24; Şahin, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, 14-17.

⁵ Afyon'un Bolvadin İlçesi'ne bağlı Üçhöyükler köyü bk. Oğuz Yarlığaş (çev.), *Ksenophon: Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2011), 630, No. 43.

⁶ Konya, Niğde, Adana ve Kayseri illerinin belli kısımlarını içine aldığı düşünülen bir bölge bk. Yarlığaş, *Ksenophon: Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, 630-631, No. 54.

⁷ Konya'nın Ilgın ilçesi civarları bk. Yarlığaş, *Ksenophon: Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, 630, No: 49.

⁸ Antik kaynaklarda Syennesis terimi hem Kilikia hükümdarları ve bu hükümdarların bağlı olduğu hanedanı tanımlayan genel bir yerel unvan hem de “kral” (*basileus*) sıfatıyla birlikte Kilikia yöneticisinin ismi olarak kullanılmaktadır (Hdt. I. 74; V. 118; IX. 107; Ksen. *Anab.* I. 2. 12, 23; Diod. XIV. 20. 2-3; Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, transl. by Peter T. Daniels, (Eisenbrauns: 2002), 498. Bu çalışmada metnin gidişatına göre Syennesis terimi her iki anlamıyla da kullanılacaktır.

güvenerek Pers prensiyle görüşmeyi kabul eder. Bu görüşmenin ardından ise ikili arasında Tarsos'ta karşılıklı çıkarları koruyan bir antlaşma yapılır⁹.

Tablo 1. Epyaksa'nın Ziyaretinden Tarsos'un Ele Geçirilmesine Kadar Genç Kyros'un Yolculuğu

Referans	Yol Güzergâhı	Yolun Uzunluğu	Dinlenme Süresi
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 11	Kaystroupedion	-	5 gün
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 13	Kaystroupedion'dan Thymbrion'a	10 parasang ¹⁰	-
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 13-14.	Thymbrion'dan Tyriaieon'a	10 parasang	-
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 14.	Tyriaieon	-	3 gün
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 19.	Tyriaieon'dan Ikonion'a	20 parasang	-
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 19.	Ikonion	-	3 gün
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 19- 20.	Ikonion'dan Lykaonia ve Kappadokia üzerinden Dana'ya	30+25= 55 parasang	-
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 20.	Dana	-	3 gün
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 2.	Kilikia Geçidi	-	1 gün
Ksen. <i>Anab.</i> I. 2. 23.	Kilikia Geçidinden Tarsos'a	25 parasang	-
Ksen. <i>Anab.</i> I. 3. 1.	Tarsos	-	20 gün

Anabasis'te Kilikia Kraliçesi Epyaksa'yla ilgili genel hatlarıyla bu şekilde geçen bilgiler gerek Epyaksa'nın kadın olarak sosyo-politik kimliğinin belirlenmesinde gerek içinde yer aldığı tarihsel sürecin anlaşılmasında gerekse de Genç Kyros'un taht mücadelesi özelinde oynadığı rolün Kilikia Bölgesi için yaratmış olduğu muhtemel sonuçların anlaşılmasında önemli ipuçları barındırmaktadır. Ancak Ksenophon'un eserindeki, özellikle Epyaksa'yla ilgili bu bölümler onun sosyo-politik konumunu (Kilikia kralının karısı olması dışında) dönemin şartları çerçevesinde doğrudan belirlememizi sağlayacak netlikten ve sistematik bir anlatımdan uzaktır. Bu da konuya, anlatıcının anlattığı olaylara yaklaşımını da içeren daha geniş bir tarihsel perspektif içinden bakmayı zorunlu kılmaktadır. Bu noktada, öncelikle tarihi formasyonuna sahip her araştırmacının farkında olması gereken genel bir hususa dikkat çekmek gerekir; bu husus, günümüze ulaşan yazılı belgelerin bir bölümünde “niyet edilmiş” aktarımların olabileceğine ilişkindir. Bu tarz aktarımların kapsamı, tarihsel metni bırakan yazarın, çoğu zaman kendisinin parçası olduğu özel koşulları ya da kendi dünya görüşünü ve olayları okuyucuyu istediği yöne yönlendirecek kasıtlı bir etkileme çabası içinde

⁹ Ksen. *Anab.* I. 2.11- 27.

¹⁰ Pers uzunluk ölçüsü olan *parasang*ın uzunluğu yaklaşık 5 km'dir. Bk. T. King, “How Many Parasangs to Babylon”, *Journal of Ancient Chronology Forum*, Vol. 2, (1988), 69-78; Graham Wylie, “Cunaxa And Xenophon”, *L'Antiquité Classique*, T. 61, (1992), 122.

vermesini içermektedir¹¹. Bu çerçeveden konu ele alındığında, ilk olarak dikkat edilmesi gereken husus, Epyaksa'nın hikâye ediliş biçiminde Ksenophon'un kadınlara yönelik tutumunun etkili olup olmadığının belirlenmesidir. Bu da, öncelikle Ksenophon'un dönemin kadınlara yönelik yaklaşımını genel hatlarıyla ele almayı ve Epyaksa'nın bu yaklaşımın neresinde yer aldığını değerlendirmeyi gerektirir. Ayrıca Genç Kyros'un seferinde bir Hellen paralı askeri olarak yer alan Ksenophon'un eserini sunmada ve olayları değerlendirmede bu mevcut pozisyonunun bir etkisi olup olmadığı başka bir sorun alanını teşkil etmektedir. Bu çerçevede yapılacak bir çıkarım ancak dönemin siyasal gelişmelerinin gerçekleştiği bir tarihsel bağlam içinden yapılabilir. Dolayısıyla Epyaksa'nın Perslerin nüfuz alanında yer alan vasal bir kralın karısı olarak dönemin siyasal gelişmelerine etkisini tartışmak ve anlaşılır kılmak, aynı zamanda Kilikia Bölgesi'nin idari ve politik tarihsel arka planını dikkate almayı da gerektirmektedir.

Buradan hareketle çalışma üç ana başlık altında incelenmektedir. Birinci başlık altında Epyaksa'nın politik bir kadın olarak konumu, Ksenophon'un hem "Atina merkezli" kadınlara karşı genel tutumu hem de başka coğrafyalarda hikâye ettiği güçlü kadınları sunuş biçimi üzerinden tartışılmaktadır. İkinci başlık altında ise öncelikle Epyaksa'nın geldiği coğrafyanın politik geleneğinin Pers öncesi dönemdeki tarihsel arka planı verilmektedir. Yine Pers hâkimiyetinde, Kilikia Bölgesi'nin bu geleneksel idari yapısının Genç Kyros'un seferine kadarki süreçte nasıl bir niteliğe kavuştuğu konu bağlamında genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Üçüncü başlık altında da Epyaksa'nın içinde yer aldığı siyasal gelişmelerin anlamı ve bunların Kilikia Bölgesi'nin idari yapısı üzerindeki sonuçları, tarihsel bağlam göz önüne alınarak genel hatlarıyla değerlendirilmektedir. Ayrıca bu değerlendirmelerde, Ksenophon'un Genç Kyros'un ordusu içinde yer alan bir Hellen paralı askeri olarak olayları sunmadaki yaklaşımının niteliği de dikkate alınmaktadır.

1. Ksenophon'un Eserlerinde Kadının Sosyo-Politik Konumu

Epyaksa'yla ilgili anlatı her ne kadar *Anabasis*'te geçse de Ksenophon'un kadınlara karşı genel yaklaşımı bu eserden ziyade daha çok vatandaşı olduğu Atina ile sürgünde kaldığı Sparta özelinde kaleme aldığı diğer eserleri üzerinden bilinmektedir. Genel itibarıyla kadınlarla ilgili düzenli, sistemli ve tutarlı bir anlatımın yer almadığı bu eserler içinde Ksenophon'un yaklaşımını en iyi yansıtan eserin, Sokrates'in diyalog yöntemi üzerinden ilerleyen ve Sokrates'in konuşmacı olarak önce Kritobulos'la daha

¹¹ Michael Stanford, *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Klavuz*, Can Cemgil (Çev.), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 157.

sonra Iskhomakhos'la yaptığı diyaloglarla yer aldığı *Oikonomikos* olduğu söylenebilir¹². Stewart Irvin Oost'un söylemiyle ifade edersek, bu eser, "öncelikle ev içi düzenlemelerin yöneticisi sıfatıyla 'dürüst ve onurlu' kadınlarla ilgilenir"¹³. Bu özelliğiyle öne çıkan kadın, ev (*oikos*) işlerinin görülmesinde, mülkü üzerinde refahının artırılmasında ve çocukların yetiştirilmesinde kocasının en büyük ve sadık yardımcısıdır¹⁴. Dahası, kadın her şeyden önce kocası tarafından eğitilen ve aldığı eğitim doğrultusunda hareket etme yükümlülüğü taşıyan bir kişiliğin karşılığıdır¹⁵. Kritobulos'la olan diyalogda Sokrates üzerinden metaforlara başvurularak ifade edilen şu cümleler bu çerçevede değerlendirilebilecek en açık örnekler arasındadır:

*"Bir koyun hastalandığında" dedi Sokrates, "genellikle çobanı suçlarız ve bir at hırçın olduğunda, genellikle onun binicisinde hata buluruz. Bir kadın söz konusu olduğunda, kocasından doğru şekilde eğitim alırsa ve yine de kötü davranırsa, belki de suçu o üstlenmelidir; ama eğer koca karısına işleri doğru şekilde yapma talimatı vermezse ve bu yüzden onu başarısız bulursa, suçu kendisi üstlenmemeli mi?"*¹⁶

Oikonimikos'ta kadının ev dışındaki mesleklerle uğraşmasının onun doğasına uygun olmadığını ifade eden başka bir pasajda ise erkeklerin tanrı tarafından ruh ve beden bakımından sıcağa, soğuğa, yolculuğa ve seferlere dayanabilen daha sağlam bir bünyeye sahip olduğu anlatılmaktadır¹⁷. Kadınların muhakeme ve fiziksel güç bakımından erkeklerden daha zayıf olduklarıyla ilgili benzer bir mevzu Ksenophon'un *Şölen* (*Συμπόσιον/Symposion*) adlı eserinde de geçmektedir¹⁸. Bu yaklaşıma göre *oikos*un dışındaki işlerin sorumluluğu, yaradılışı gereği cesur ve dayanıklı erkeğin payına düşmektedir. Kadının bedeni ise dış mekân işlerini yürütecek bir kapasiteyle yaratılmamıştır. Korkak ve zayıf olarak yaratılan kadına, tanrı tarafından kendisine erkekten fazla bahşedilen şefkat duygusundan dolayı

¹² Sokrates ile Kritobulos arasında geçen diyalogların bir aktarıcısı olarak eserini formüle eden Ksenophon, kadınlarla ilgili anlatıları Sokrates'in ağzından ve onun düşünceleriymiş gibi sunmaktadır. Bu durum kitaptaki hangi yargının Sokrates'e hangisinin Ksenophon'a ait olduğu noktasında kafa karışıklığına sebebiyet verse de kadınlarla ilgili esere yansıyan yaklaşımın Ksenophon'un kendi düşünceleri olduğu düşünülebilir. Bk. Stewart Irvin Oost, "Xenophon's Attitude toward Women", *The Classical World* 71 (4), (1978), 226.

¹³ Oost, "Xenophon's Attitude toward Women", 225.

¹⁴ Ksen. *Oik.* III. 15; VII. 11-13, 32-38, 42.

¹⁵ Ksen. *Oik.* III. 11-13; VII. 7-10.

¹⁶ Ksen. *Oik.* 3.11.

¹⁷ Ksen. *Oik.* VII. 23. Ayrıca bk. Şahin, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, 15; Esra Yalazı ve Sultan Deniz Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", *Archivum Anatolicum (ArAn)* 9/2, (2015), 75.

¹⁸ Ksen. *Sym.* II. 9, 12.

yeni doğan bebekleri büyütme ve eve getirilen erzakı koruma sorumluluğu kalmıştır¹⁹. Benzer bir eğilim, Ksenophon'un Sokrates konulu bir diğer eseri olan *Memorabilia*'da geçen *Eirktaí* kavramı çerçevesinde kendini göstermektedir. Buna göre kadınların sosyo-politik hayattaki hareket alanları, yine onların yaşadıkları evlerin kapalı ya da iç kısımlarıyla sınırlıdır²⁰. Bu yüzden savaş gibi dayanıklılık isteyen zor işler ancak tanrının kendilerine bahsettiği kapasite sayesinde erkekler tarafından yapılabilir. Ksenophon'un farklı eserlerine yansıyan genel yaklaşıma bakıldığında²¹, kadının politika ya da askeri hizmet gibi ev dışında icra edeceği ve kendini devlet yönetim kademelerinde göstereceği faaliyetlerin içinde yer alması pek de kabul gören ve alışıldık bir durum olmadığı görülmektedir²².

¹⁹ Ksen. *Oik.* VII. 19-25; Yalazı ve Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", 75-76.

²⁰ Ksen. *Mem.* II.1.5; Amy L. Bonnette, *Xenophon (Memorabilia) with an Introduction by Christopher Bruell*, (Transl. and Annotated by Bonnette, Amy L.), (Ithaca And London: Cornell University Press, 2001), 159, Not. 3.

²¹ Ksenophon'un kadınlara dair benzer yaklaşımının bir örneği için ayrıca bk. Ksen. *Age.* I. 28.

²² Aslında, Ksenophon'un eserlerinden yansıyan bu yaklaşımın dönemin Atina sosyal, politik ve düşünsel yaşamı içinde genel bir kabul gördüğü söylenebilir. Bu yaklaşımın yaygın olduğu hem Aristoteles (*Arist. Pol.* 1.1254b; 1. 1259b) hem Pseudo-Aristoteles (*Ps. Arist. Oik.* I. 3. 1344a:1-10) hem de Platon'un (*Plat. Rep.* 5. 455 b) kadınları politik alanın dışında görme eğilimlerinden de anlaşılabilir. Ayrıca bk. Yalazı ve Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", 76-77. Atina demokrasisinin kadınların yurttaşlığını kabul etmekle ilgili yaptığı yasalar ise onların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarını ve politik alanda etkin bir şekilde yer almalarını sağlamamaktaydı. Bu yasalar daha ziyade erkeklerin kontrolünde olan *oikos*un devamı için yasal erkek varis sağlamanın bir yoluydu. Bk. Akalın, "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", 24. Ancak Platon'la ilgili farklı bir detaya dikkat çekmekte fayda var: O, her ne kadar kadınları erkeklerden daha zayıf tabiatlı ve politik alanın dışında görme eğilimi içinde olsa da kadınlarla erkeklerin devlet işlerinde benzer işler yürütebileceklerini de belirtmektedir. *Plat. Rep.* 5.455d, 5.460b, 5.455e; Yalazı ve Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", 76; Şahin, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, 17. Maria Brosius ise Herodotos (*Hdt.* III. 68, 134; VII.3; IX.110), Ktesias (*Ktesias Pers.* FGrHist 688 F 15 (48-49, 51, 53-56); L. Llewellyn-Jones ve J. Robson, *Ctesias' History of Persia. Tales of the Orient*, (London-New York: Routledge, 2010), 193-198), Deinon (*FGrHist* 690 F 15b) ve Plutarkhos'un (*Plut. Artak.* II.2; XIV. 5; XVI.1; XVII.1-4; XXIII.1-3) Pers krallarını zayıf göstermek için eserlerinde Pers kraliçelerini politik hayatı yönlendiren kişiler olarak tasvir ettiklerini iddia etmektedir. Ona göre Pers kraliçelerinin bu yazarların eserlerinde zalimlikleri ve şiddete sebep olan eylemleriyle politik hayatın içinde yer alması, aynı zamanda kendi kitlelerine "öteki" olarak gördükleri Perslerin "tuhaf" ve zayıf bir özelliğini gösterme gayretlerinin bir sonucudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Maria Brosius, *Women in Ancient Persia, 559-331 B.C.*, (Oxford: Clarendon Press, 1998), 105-119. Erkeklerin politik ve askeri alanda kadınlara üstün olduğu yaklaşımına Herodotos (*Hdt.* I. 155; VIII.68; IX.107) ve Aiskhylos'un (*Aisk. Pers.* 115-119, 280- 289, 532-545, 548-557, 715-719, 719-738) eserlerinde de rastlanmaktadır. Öyle ki yeri geldiğinde kölelikle de özdeşleştirilen barbarlığın temel özelliklerinden biri olarak kullanılan "kadınsılık", Hellen

Ksenophon'un bu eserlerinin daha çok kendisinin de dâhil olduğu Atina'nın üst sosyal tabakasında yer alan erkek-kadın ilişkilerini yansıttığı iddia edilebilir²³. Ancak onun yaşam macerası Atina coğrafyasıyla sınırlı değildi; Ksenophon kimi zaman başka coğrafyalarda sürgün hayatı yaşadığı kimi zaman da çeşitli askeri seferler içinde yer aldığı için başka coğrafyalarda da bulunmuştu. Bu da yazara, diğer eserlerine gözlemlerini yansıtma ve belki kendi düşünce yapısının dışında kalan ya da düşünce yapısını Atina merkezli yaklaşımdan farklılaştıran değişik toplumsal yapı örneklerini evrensel bir bakış açısıyla sunma olanağı vermiştir. Ksenophon'un MÖ 5. yüzyılın sonları ve 4. yüzyılın başlarında Genç Kyros'un seferine iştirak etmesi ve Sparta kralı Agesilaos'un ordusunun bünyesinde Batı Anadolu'da Perslere karşı yürütülen askeri harekât içinde yer alması, Atinalıların onu Sparta'ya sürgün etmelerine sebep olmuştu²⁴. Ksenophon bu sürgün döneminde Sparta'nın politik ve sosyal hayatını doğrudan gözleme olanağını elde etmiş ve bunu eserlerine yansıtmıştır. Bu süreçte kaleme aldığı *Respublica Lacedaemoniorum* adlı eserinde Ksenophon, Sparta'nın Hellas'ın birkaç güçlü ve ünlü polisinden biri olmasının nedenini Lykurgos'un yasalarına bağlamaktadır²⁵. Bu yasalar çerçevesinde kadınların Sparta'daki toplumsal hayatta sahip oldukları haklar Ksenophon tarafından devletin güçlü olmasındaki temel dinamiklerden biri olarak görülmektedir. Ona göre diğer Hellen polislerinden farklı olarak Sparta'da kızlar anne olmaya mahkûm ve onaylanmaya muhtaç bir yaşam sürdürmezler. Hellen polislerinin hareketsiz yaşamı taklit etme, sessiz kalma, yün eğirme ve dokuma noktasında kız çocuklarından olan beklentileri, Spartalılar için benimsenen bir durum değildir. Çünkü onlara göre bu şekilde yetişen kadınların sağlam ve iyi çocuklar doğurması zordur²⁶. Köle kadınların (*doulai*) yapacakları dokuma işinin ihtiyaçları karşılamada yeterli olacağını düşünen Lykurgos, kadınların da erkekler gibi ve onlarla aynı şartlarda beden

yazarlarının Persleri aşağılamak için çokça başvurdukları bir imgedir. Bk. Esra Yalazı, "Panhellenizmin Kölelik Boyutu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/1, (2020a), 298, 312; Esra Yalazı, "Klasik Çağ Hellen Siyasi İmgeleminde Persler: Bir Kent-Devleti Tasavvuru", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3, (2020b), 1730, 1747-1748.

²³ Oost, "Xenophon's Attitude toward Women", 225.

²⁴ Yalazı ve Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", 65.

²⁵ Ksen. *Lac.* I.2-3.

²⁶ Ksen. *Lac.* I.4. Spartalı kadınların Atinalıların (Ksen. *Oik.* VII. 10) tersine kamusal alanda konuşmaları, cesaretli olmaları, korkaklığı aşağılamaları yönünde eğitildikleri ve kadınların aldıkları bu eğitimle övündükleri noktasında antik kaynaklara dayanılarak yapılmış detaylı bir değerlendirme için bk. Sarah B. Pomeroy, *Spartan Women*, (New York: Oxford University Press, 2002), 3-9. Spartalı kadınların mülk edinme haklarıyla ilgili bir değerlendirme için ayrıca bk. R. K. Fleck ve F. A. Hanssen, "Rulers ruled by women": an economic analysis of the rise and fall of women's rights in Ancient Sparta", *Econ Gov* 10, (2009), 231-234.

eğitimini ve yarışmalar yapmasını istemiştir. Zira doğacak çocukların güçlü ve sağlıklı olması, hem anne hem de babalarının güçlü bir şekilde yetişmelerine bağlıdır²⁷. Evliliklerin, kadın doğurganlığının ve çocuk yetiştirmenin *polis*in devamı ve gücü bağlamında büründüğü politik kimlik²⁸, Sparta'da kız çocuklarının eğitiminde yasalar çerçevesinde devlete sorumluluk yüklemiştir²⁹. Atina *oikos*unda da çocukların eğitimi açısından kadının rolü göz ardı edilmez. *Polisi* meydana getiren en küçük toplumsal birim olarak görülen, aynı zamanda aile reisi ve ev arasındaki yönetim ilişkisi üzerinden *polis* idaresine benzetilen *oikosta*³⁰ annelerin çocuklarını doğru bir şekilde eğitmesi, elbette kendilerinin de bu eğitimi alma ihtimalini düşündürmektedir. Böyle bir çıkarım *oikos*un sınırları içinde yaşayan ve çocuklarının iyi yetişmesinde birinci dereceden sorumlu olan kadınları dolaylı olarak politik bir özne haline getirir. Atina'daki kadınların ancak kocaları tarafından eğitilmeleri ve kamusal alanda görünür olmalarının uygun görülmemesi³¹; onları, eğitimleri devlet tarafından yasalar çerçevesinde verilen, iyi beslenen, erkeklerle eşit şartlarda sosyal hayatta yer alan Spartalı kadınlardan³² ayırmaktadır. Bu durum Spartalı kadınların kamusal alandaki görünürlüklerini artırmıştır³³. Ksenophon'un Sparta'nın güçlü olmasının nedenlerini ortaya koyarken Spartalı kızların aldığı bu eğitimin önemini vurgulaması, dolaylı da olsa onun sosyal ve politik alanda kadına olan yaklaşımının, Atina merkezli kadına yaklaşımla tam olarak örtüşmediğini göstermektedir.

Bu durum Ksenophon'un *Hellenika* ve *Anabasis* adlı eserlerinde ortaya çıkan kadın portreleri üzerinden daha açık bir şekilde izlenebilir. Kilikia kraliçesi Epyaksa elbette politik etkinliğiyle bu örneklerin başında gelmektedir. Ancak Epyaksa'nın durumuyla ilgili ayrıntıya girmeden önce,

²⁷ Ksen. *Lac.* I.5.

²⁸ Ksen. *Lac.* II.24. Ayrıca bk. Pomeroy, *Spartan Women*, 39, 57, 69-70.

²⁹ Pomeroy, *Spartan Women*, 7-8.

³⁰ *Oikos* idaresinin devlet idaresiyle olan benzerliği ve *oikos*un *polis* idaresinin önemli bir parçası olduğuyla ilgili detaylı değerlendirmeler için bk. Roger Brock, *Greek Political Imagery from Homer to Aristotle*, (London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2013), 26, 31-35; D. Brendan Nagle, *The Household as the Foundation of Aristotle's Polis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 40, 62, 155, 302; Yalazı ve Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", 59 dipnot 2-3.

³¹ Fleck ve Hanssen, "'Rulers ruled by women': an economic analysis of the rise and fall of women's rights in Ancient Sparta", 222; Yalazı ve Küçükler, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", 61-62.

³² Ksen. *Lac.* I.5.

³³ Spartalı kadınların, müzik, güreş, olimpiyat yarışları, binicilik, beden eğitimi, okuryazarlık vb. birçok alanda eğitim aldıkları ve bu yolla kamusal alanda görünür olduklarıyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bk. Pomeroy, *Spartan Women*, 3-130.

Ksenophon'un siyasal, ekonomik ve askeri faaliyetleriyle eserlerinde öne çıkardığı iki kadınla ilgili sunuş biçimini ele almak faydalı olacaktır; *Hellenika*'da Mania'yla³⁴, *Anabasis*'te ise Parysatis'le³⁵ ilgili geçen anlatılar, Ksenophon'un güçlü kadınlarla ilgili anlatılarının tarihsel gerçeklikle olan ilişkisi üzerinde yargıya varmada önemli bir işlev görecektir. Başka bir ifadeyle Ksenophon'un Atina örneğinde kadınlara biçtiği geleneksel toplumsal rollerin dışında kalan bu örnekler, onun kadınlara karşı tutumunun Epyaksa'yla ilgili anlatıya ne kadar yansıdığı konusunda daha tutarlı bir zeminde tartışma olanağı sağlayacaktır.

Her biri ayrı coğrafyaların ve farklı sosyo-politik bağlamın ürünü olan bu kadınlara dair anlatılar içinden, ayrıntıları en iyi bilineni Mania'yla ilgili olanıdır. Anlatının geçtiği MÖ 5. yüzyılın sonlarında Daskyleion Satraplığı'nın idaresi Batı Anadolu'nun güçlü Pers satrabı Pharnabazos'un elindeydi. Bu dönemde Pharnabazos'un satraplık yetki alanı içinde bulunan alt satraplık bölgelerinden biri de Aiolis'ti. Mania'nın yönetici olarak geçtiği Dardanos ise Aiolis Bölgesi'nin sınırları içinde yer almaktaydı. Mania'nın tarih sahnesine çıkış serüveni, Dardanos'ta Pharnabazos'a sadık bir yerel yönetici olan kocası Zenis'in ölümüyle başlamıştır. Mania, ölen kocasının yerine geçmek istemiş ve bunun için de her şeyden önce Pharnabazos'un desteğini ve onayını almaya çalışmıştır. Bu minvalde Pers satrabına çeşitli hediyeler göndermek suretiyle diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Mania'nın girişimleri Pharnabazos nezdinde kabul görmüş ve kendisi MÖ 399 yılında bölgenin yeni yöneticisi olmuştur³⁶. Tabii ki bu onayın alınmasında rol oynayan asıl etken Mania'nın kocası Zenis döneminde olduğu gibi Pers satrabına vergi ödemeyi ve askeri yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt etmesidir³⁷. Zaten bölgede sonradan yaşanan gelişmeler onun bu yükümlülükleri üstlenebilecek ekonomik ve askeri kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir. Perslerle, özellikle de Pharnabazos'la çeşitli sıkıntılar yaşayan Sparta kralı Derkylidas'ın bölgeye sefer düzenlediği bu dönemde (MÖ 399) karşılaştığı manzara bu kapasitenin büyüklüğünü net bir şekilde ortaya koymaktadır; Derkylidas, Mania'nın yılda sekiz bin asker ihtiyacını karşılayacak büyüklükteki bir hazineyle karşılaşmıştır. Mania'nın Pharnabazos'a ödemekle yükümlü olduğu vergiyi aksatmaması ve Pers satrabının yanına, muhtemelen diplomatik faaliyetlerin bir parçası olarak, her defasında hediyelerle gitmesi onun ekonomik gücünü

³⁴ Ksen. *Hell.* III. 1.10-15.

³⁵ Ksen. *Anab.* I.1.1-4, 8; I.4.9.

³⁶ Ksen. *Hell.* III. 1.1-13.

³⁷ Ksen. *Hell.* III. 1.11-12.

gösteren bir diğer göstergedir³⁸. Ancak Mania sadece politik ve ekonomik gücüyle dikkat çekmemektedir, aynı zamanda askeri etkinlikleriyle de öne çıkmaktadır. Öyle ki bu konuyla ilgili yazan bir diğer Antik Dönem tarihçisi Polyainos ondan hiçbir zaman yenilemez bir general olarak bahsetmektedir³⁹. Zira Mania, yönetimde bulunduğu süre içinde Pharnabazos'un Pisidia ve Mysia'da ortaya çıkan isyanları bastırmak için yaptığı seferlere katılmıştır. Dahası askeri gücünü kullanarak Kolonai, Larisa ve Hamaksitos gibi bölgelerde Pers yönetiminin çıkarlarına uygun şekilde hareket edip bu bölgelerin kontrol altında tutulmasını sağlamıştır⁴⁰. Mania'nın bu diplomat ve savaşçı kişiliğini öne çıkaran Ksenophon, Pharnabazos'un bazen askeri konularda ona danışmak amacıyla başvurduğunu da ifade etmektedir⁴¹. Aiolis Bölgesi'nin bu güçlü kadını nihayetinde damadı tarafından öldürülmüştür. Ancak konumuz bağlamında olayın dikkat çeken tarafı Ksenophon'un bu ölümün gerekçesini aktarırken kullandığı ifadelerdir. Mania'nın kadın kimliğiyle doğrudan ilişkili bu ifadelere göre; Mania'nın damadı Meidias, "bir kadın hüküm sürerken kendisinin hususi bir vatandaş gibi yaşamasını ona yakıştıramadıklarını söyleyen bazı kimselerin tahrikine" uyararak onu öldürmüştür⁴². İlk bakışta bu gerekçenin Ksenophon'un kadınlara bakış açısından kaynaklandığı ya da onun Atina merkezli düşünce yapısıyla koşutluk gösterdiği düşünülebilir. Ancak Ksenophon'un bu ölüm sonrasında Pharnabazos'un Mania'nın intikamını almak hususunda Meidias'ı tehdit ettiğine dair verdiği bilgi⁴³, bu tür bir çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Anlaşılan Mania'nın kadın bir yönetici olması, bölgenin idari hiyerarşisinin tepesinde yer alan kişi için sorun olarak görülmemiştir. Aksine onun ölümü Pers satrabının faillere yönelik hiddetini artırmıştır. Zaten anlatının başından itibaren Mania gerek bir kadın yönetici gerekse bir asker olarak olumlu bir yaklaşımla resmedilmektedir. Ksenophon, Mania'nın güçlü kadın kimliğine sorgulayıcı bir dille yaklaşmamaktadır. Buna karşın yazarın, Meidias'ın Mania'yı öldürmesiyle ilgili sunduğu gerekçe Dardanos'taki sosyo-politik yapı içinde kadının politik hayat içindeki yeriyle ilgili var olan bir tutumun yansıması olmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Mania, aslında bir kadın olarak, Atina'da olduğu gibi, genel toplumsal eğilimler açısından kendisi için uygun görülmeyen bir konumu, kendi özel yeteneklerini ve dâhil olduğu sosyo-politik ağları kullanarak elde etmeyi başarmıştır. Dardanos'ta Mania'nın ölüm gerekçesi olarak sunulan bir kadının hüküm sürmesine karşı duyulan

³⁸ Ksen. *Hell.* III. 1.12-13; 26-28.

³⁹ Polyain. *Strat.* VII. 54.

⁴⁰ Ksen. *Hell.* III. 1.12-13.

⁴¹ Ksen. *Hell.* III. 1.13.

⁴² Ksen. *Hell.* III. 1.14.

⁴³ Ksen. *Hell.* III. 1.15.

rahatsızlığın bir benzerinin, Kilikia'da Epyaksa'ya karşı duyulup duyulmadığı konusunda Ksenophon herhangi bir bilgi vermemektedir. Böyle bir tepki ihtimal dâhilinde olsa bile Epyaksa'nın Genç Kyros nezdinde gerçekleştirdiği diplomatik girişimlerin Kilikia'da onun politik faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu söylenemez⁴⁴.

Mania'nın politik etkinliğiyle öne çıkan güçlü kadın profiline benzer bir yaklaşım, *Anabasis*'te Parysatis'le ilgili anlatılarda da sergilenmektedir. Parysatis'in, *Anabasis*'e yansıdığı kadarıyla, siyasal faaliyetler içinde yer alması daha çok kocası Pers İmparatoru II. Dareios'un (Nothos, MÖ 423-404) ölmesi üzerine başlamıştır. II. Dareios'tan sonra krallık tahtına büyük oğlu II. Artakserkses (Mnemon, MÖ 404-358) geçmiştir. Bu sırada Küçük Asya'da *karanos* olarak bulunan küçük oğlu Genç Kyros'un da, daha önce de bahsi geçtiği üzere, tahtta gözü vardı⁴⁵. Ksenophon'un anlatısında Parysatis'in bu çerçevede gelişen olaylara müdahil olma şekli genellikle Genç Kyros'un lehine bir eğilim göstermektedir. Parysatis ilk kez, Genç Kyros'un Anadolu'ya atanmasıyla birlikte güç kaybına uğrayan Anadolu'nun güçlü satraplarından Tissaphernes'in kışkırtmaları sonucunda, II. Artakserkses'in Genç Kyros'u tutuklaması üzerine politik girişimlerde bulunmuştur. Tissaphernes'e inanan kral, kardeşinin kendisini tahttan indirmeye yönelik planlar içinde olduğunu düşünerek onu öldürmek için tutuklatır. Ancak Parysatis, II. Artakserkses'ten ricada bulunarak "daha çok sevdiği"⁴⁶ Genç Kyros'un serbest bırakılmasını ve tekrar Küçük Asya'ya gönderilmesini sağlar⁴⁷. Pers prensinin Tissaphernes'le ilişkisi bundan sonra da sorunlu olur; Genç Kyros ile Tissaphernes arasında başta Miletos olmak üzere Batı Anadolu'daki *polis*ler üzerinde bir hâkimiyet mücadelesi devam eder. Bu mücadele sonucunda Genç Kyros, II. Artakserkses'e elçi göndererek kardeşi olması sebebiyle bu yerlerin yönetim yetkisinin kendisine verilmesini talep eder. Pers kraliçesinin bu olayda da Genç Kyros'u desteklemek suretiyle imparatorluk idari yapısının işleyişine müdahil olduğu görülmektedir⁴⁸. *Anabasis*'te Parysatis'in siyasal olaylara müdahil olduğu başka bir anlatı geçmese de kraliçenin ismi eserin ilerleyen bölümlerinde bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Bu defa verilen bilgi onun Suriye'de sahip olduğu köylerin varlığına yöneliktir. Nitekim Genç Kyros'un askerleri Suriye'ye

⁴⁴ Ksen. *Anab.* I.2.26-27.

⁴⁵ Ksen. *Anab.* I.1.1-4.

⁴⁶ Plut. *Artak.* II.2. Parysatis'in Pers sarayındaki siyasal aktiviteleri ve II. Artakserkses'in kararları üzerindeki etkisi için Ayrıca bk. Plut. *Artak.* XIV. 5; XVI.1; XVII.1-4; XXIII.1-3; Llewellyn-Jones ve Robson, *Ctesias' History of Persia. Tales of the Orient*, 193-198.

⁴⁷ Ksen. *Anab.* I.1.1-5.

⁴⁸ Ksen. *Anab.* I.1.6-8.

vardıklarında kraliçeye gelir kaynağı olarak bırakılan bu köylerde bir süre konaklarlar⁴⁹.

Parysatis'le ilgili Ksenophon'un verdiği bu bilgilere bir bütün olarak bakıldığında, iki nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Parysatis'in Genç Kyros'tan yana tavır koyduğuyla ilgili aktarımlardır. Genç Kyros'un ordusu içindeki Hellen paralı askerlerinin komutanlarından biri olan Ksenophon, *Anabasis*'te Genç Kyros'la ilgili genellikle olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Öyle ki eserinin bazı bölümlerinde Genç Kyros'un II. Artakserkses'ten daha fazla kraliyet tahtına yakıştığı anlamına gelebilecek hikâyeler anlatılmaktadır⁵⁰. Bu yaklaşımın altında yatan sebep elbette yazarın bir Hellen paralı askeri olarak emrinde bulunduğu Genç Kyros'la alakalı gerçek gözlemlerine dayanabilir. Ancak bu durum aynı zamanda ordusunun bir parçası olduğu Pers prensine verdiği desteği kendisi açısından meşrulaştırma çabasından da kaynaklanabilir. Bu ikilem Parysatis'in Genç Kyros'u II. Artakserkses'e karşı koruma ya da savunma meselesinde de kendini göstermektedir. Annesinin Genç Kyros'a duyduğu yakınlık Ksenophon'un duyularına dayanan bir tarihsel olgu olabileceği gibi, Ksenophon'un Genç Kyros'la ilişkisini kendisi için daha meşru bir zemine taşımayı sağlayacak "niyet edilmiş" bir anlatının parçası da olabilir. Bu durum, aslına bakılırsa, Epyaksa'yla ilgili anlatıların bazı bölümlerinde de kendini göstermektedir. Özellikle Genç Kyros'un Epyaksa için yaptığı geçit töreninde Ksenophon'un Genç Kyros'un ordusunda yer alan Hellen askerlerinin savaşçı yeteneklerini ve cesaretlerini öne çıkardığı bölüm bu açıdan dikkate değerdir⁵¹. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değerlendirilecek bu mevzu, muhtemelen daha çok Ksenophon'un kendileri açısından olumsuz sonuçlanan savaşın sorumluluğunu başka faktörlerde arama ve kendini aklama arayışından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla *Anabasis*'te hem II. Artakserkses ile Genç Kyros arasındaki ilişkide Parysatis'in küçük oğlundan yana tavır koyması hem de Epyaksa'nın anlatısında Hellen askerlerinin savaş yetenekleri ve cesaretleriyle öne çıkmaları, büyük olasılıkla Ksenophon'un bir Hellen paralı askeri olmasının yol açtığı taraflı yaklaşımının sonucudur. Ancak Pers kraliçesinin imparatorluğun politik ve ekonomik hayatında oynadığı role dair anlatıyı tamamen hayal dışı olarak görmemek gerekir. Özellikle Genç Kyros'un ordusunun Suriye'de konakladığı yerleşim merkezleriyle ilgili verilen bilgilerin diğer tarihsel metinlerle paralellik göstermesi, bu bakımdan önemlidir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Ksenophon Parysatis'in kendisine

⁴⁹ Ksen. *Anab.* I.4.9.

⁵⁰ Ksen. *Anab.* I.1.5.

⁵¹ Ksen. *Anab.* I.1.14-18.

gelir getirmesi için Suriye’de köylere sahip olduğunu belirtmektedir (αι δὲ κῶμαι ἐν αἰῷ ἐσκήθουν Παρυσάτιδος ἦσαν εἰς ζώνην δεδομένα⁵²). Bu bilgi daha önceki on yıllarda Persepolis’te ortaya çıkan idari kayıtlardaki bilgilerle koşutluk göstermektedir. Pers kraliçeleriyle ilgili Persepolis arşivlerinde bulunan kayıtlar, bu kraliçelerin imparatorluğun sınırları içinde bulunan birçok yerde kendilerine gelir sağlayan mülklere ve zenginliklere sahip olduklarını ortaya koymaktadır⁵³. Dolayısıyla hikâyenin “dili”nin gerçekle ilişkisi kısmen sorunlu olsa da *Anabasis*’te Parysatis’in politik ve ekonomik gücüyle ilgili satır aralarında geçen bilgilerin tamamen uydurma olduğu da söylenemez. Bu durum da Ksenophon’un bu tarz kişiler hakkında anlattıklarının az ya da çok tarihsel gerçeklere uygun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mania’nın ve Parysatis’in Ksenophon tarafından sunulmuş biçiminin tarihsel gerçeklik bakımından taşıdığı ikilemler Epyaksa’nın politik etkinliği ele alınırken de göz ardı edilmemelidir.

2. Kilikia Bölgesi ve Syennesis Hanedanı: Tarihsel Arka plan ve Pers Egemenliğine Kalan İdari Miras

Kilikia Bölgesi’nin, Akdeniz üzerindeki konumundan ve topografyasından kaynaklı jeostratejik önemi⁵⁴, başta doğal kaynaklar

⁵² Ksen. *Anab.* I.4.9.

⁵³ G. G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1948) , 13, 32; A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire* (Chicago-London: The University of Chicago Press, 1948), 177; R. T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets* (Chicago: The University of Chicago Press, 1969), 52; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, Mehmet Ali İnci (Çev.), (İstanbul: Telos Yayıncılık, 2003), 119; Matthew W. Stolper, *Entrepreneurs and Empire: The Muraşu Archive, the Muraşu Firm and Persian Rule in Babylonia*, (Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 1985), 54-55, 62-68.

⁵⁴ Ksen. *Anab.* I. 4. 4-5; A. Erzen, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft* (Leipzig: 1940), 3-10; J. D. Bing, *A History of Kilikia During the Assyrian Period* (Michigan: Indiana University, Ph.D., 1968), 3-5; André Lemaire, “Recherches de Topographie Historique sur le Pays de Qué (IXe-VIIe siècle av. J.-C.)”, *Anatolia Antiqua* 1, (1991), 267; Anna Margherita Jasink, “Hitite and Assyrian Routes to Cilicia” *Anatolia Antiqua* 1, (1991), 253; R. Yağcı, “M.Ö. III.-II. Binde Kilikia’da Ticaret”, *OLBA* II/1 (Özel Sayı), (1999), 20; Jean, Eric, “La Cilicie: Pluralité et Unité (Quelques remarques introductives)”, E. Jean, A. M. Dinçol et S. Durugönül (ed.), *La Cilicie: Escapes et Pouvoirs Locaux (2e millénaire av. J.-C.-4e siècle ap. J.-C.). Actes de la Table Ronde Internationale D’Istanbul, 2-5 novembre 1999*, *Varia Anatolica XIII*, (Paris: 2001), 5; O. Casabonne, *La Cilicie: à l’époque achéménide*, *Persika* 3 (Paris: 2004), 44-47; Murat Durukan, “Antik Dönemde Mersin Coğrafyasının Jeostratejik ve Politik Önemi”, *Tarih İçinde Mersin: Kolokyum ve Sergisi II*, (2005), 6; Ahmet Ünal ve K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlkçağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya*, (İstanbul: Tarih ve Arkeoloji, Homer Kitabevi, 2007), 35-37; Tuna Akçay, “Sikke Buluntuları Işığında Olba’daki Pers ve Makedon Varlığı Üzerine Düşünceler”, *OLBA XXV*, (2017), 213.

(gümüş, demir ve gemi yapımında kullanılan ağaçlar) olmak üzere sahip olduğu zengin ekonomik olanaklar⁵⁵ ve işgücü sağlama kapasitesi⁵⁶ bölgeyi yüzyıllarca Eskiçağın güçlü devletlerinin mücadele alanı haline getirmiştir. Öyle ki Kilikia Bölgesi tarihsel süreç içinde birçok farklı devletin hâkimiyetini deneyimlemek durumunda kalmıştır. MÖ 2. binin ortalarından MÖ 7. yüzyılın sonlarına kadar Kizzuwatnalılar, Hititler, Azatiwata ve Asur Krallığı bu bölgede egemenlik kurdular⁵⁷. MÖ 612 yılında Med Devleti'nin Yeni Babil Devleti'yle birleşip Asur Krallığı'na son vermesiyle, Kilikia Bölgesi bu defa da Yeni Babil Devleti'nin askeri saldırılarının hedefi oldu. Ancak MÖ 6. yüzyılın ilk yarısının farklı dönemlerinde gerçekleşen bu saldırılar Babil Devleti'nin bölgede kalıcı bir hâkimiyet kurmasına yetmedi⁵⁸. Zaten Perslerin aynı yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da hâkimiyetlerini tesis etmeleri bölge için yeni bir tarihsel sürecin kapısını aralamıştı; Kilikia Bölgesi'nin bundan sonraki politik ve idari yapısının şekillenmesinde, Pers İmparatorluğu'nun siyasal yaklaşımının bölgeye yansıma biçimi önemli bir etken oldu. Eyaletlerde satraplık sistemi etrafında şekillenen ve merkezinde Pers "Büyük Kral"larının yer aldığı bu idari sistem⁵⁹, egemen olunan bölgelerin kendilerine has özelliklerini göz önünde bulunduran bir yaklaşım

⁵⁵ Ksen. *Anab.* I. 2. 23-24; Strab. XIV. 5.1-2; 5.3, 5.6; Diod. XIV. 20. 2; Erzen, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, 6-9; Albrecht Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, (New Haven: Yale University Press, 1940), 27, 30; Bing, *A History of Kilikia During the Assyrian Period*, 6, 151; Aslihan Yener, "Bolkardağ, Aladağ, ve Keban Madenlerinde 1984 Yılı İncelemeleri", *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1985- Ankara)*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986), 469-472; Özbayoğlu, Erendiz, "Soli (Cilicia) ve 'Soleecismus'", *OLBA* II/1 (Özel Sayı) (1999), 210-211; Yağcı, "M.Ö. III.-II. Binde Kilikia'da Ticaret", 17; Casabonne, *La Cilicie: à l'époque achéménide*, 34, 41, 197-198; Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova*, 31-35; Mehmet Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", *Tarihin Peşinde. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, (2015), 305-306.

⁵⁶ Francis Joannès, "L'Asie Mineure Méridionale d'Après de la Documentation Cunéiforme d'Époque Néo-Babylonienne", *Anatolia Antiqua* 1, (1991), 264-265; Casabonne, *La Cilicie: à l'époque achéménide*, 26; Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi", 306.

⁵⁷ Bing, *A History of Kilikia During the Assyrian Period*, 33-52;75-77; Erzen, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, 63; Friedrich Hild ve Hansger Helenkemper, *Kilikien und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini* 5, Teil 1, (Wien: Verlag der Österreichhischen Akademie der Wissenschaften, 1990), 30; Harry A. Hoffner, *Perspectives on Hittite Civilization, Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, Assyriological Studies, No. 26, (Chicago: 1997), 183.

⁵⁸ Bing, *A History of Kilikia During the Assyrian Period*, 157-159; Levent Zoroğlu, *Kelenderis I: Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular* (Ankara: 1994), 15.

⁵⁹ Borchhardt, J., "Likya Beyleri ve Tapınak Mezarları", Havva İşkan-Erkan Dündar (ed), *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 402.

çerçevesinde varlığını devam ettirmekteydi⁶⁰. Egemenlik altına alınan bölgelerin yerel yöneticileri, isyana kalkışmadıkları, istenilen vergiyi ödedikleri, askeri yükümlülüklerini yerine getirdikleri ve kralın düşmanlarıyla iş birliği içine girmedikleri sürece yerlerini koruyabiliyorlardı⁶¹. Bu yönüyle satraplık sisteminin genel anlamda bölgesel farklılıklara göre değişik uygulamalar barındıran bir idari sistem olduğu söylenebilir.

Satraplık bölgelerine vali (satrap) olarak; ya kral ailesinin mensupları ya İran'ın yedi soylu ailesinin üyeleri (*πρώτη Περσέων/ prōtō Perseōn*)⁶² ya da bazı bölgelerin yerel özellikleri göz önüne alınarak bölgenin yerel hanedanları atanırdı⁶³. Bu durum Perslerin Anadolu'nun farklı bölgelerini yönetme tarzında da gözlemlenebilir. Daskyleion (Eski Persçe: *Tyaiy drayahyā*), Sardeis (Eski Persçe: *Sparda*) ve Kappadokia (Eski Persçe: *Katpatuka*) bölgeleri "Büyük Kral"ların doğrudan satrap olarak atadığı ve genellikle İran'ın yedi soylu ailesinin önde gelen kişileri tarafından yönetilirken, Kilikia Bölgesi'nde durum biraz daha farklıydı. Adeta bir vasal krallık görünümünde olan bu bölge aslında gerçek anlamda bir satraplık bölgesi değildi. Bunun sebebi bölgenin on yıllarca süren uzun tarihinde Pers kökenli satraplar yerine, Pers öncesi dönemde de bölgeyi idare etmiş güçlü bir yerel hanedanlık tarafından yönetiliyor olmasıydı⁶⁴. Charles Tilly'in "dolaylı yönetim" kavramsallaşmasına⁶⁵ denk gelebilecek bir idari yapının parçası olan

⁶⁰ Elspeth R. M. Dusinger, *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 1.

⁶¹ J. M. Balcer, *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia* (California: 1984), 183; A. Kuhrt, "Pers İmparatorluğu: Anadolu'da Persler" *Aktüel Arkeoloji*, (2012), 30; R. J. Van Der Spek, "Cyrus the Great, Exiles, and Foreign Gods: A Comparison of Assyrian and Persian Policies on Subject Nations", W.F.M. Henkelman, C.E. Jones, C. Woods (ed.) *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*, *Studies in Ancient Oriental Civilization* 68, 2014, 256.

⁶² Hdt. III. 68-87.

⁶³ Hilmar Klinkott, *Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*, (Frankfurt: 2005), 47; Sevgi Sarıkaya, "Daskyleion Dynastes'lik Sisteminde Artabazos'un Rolü", *OLBA XXIII*, (2015), 176; Sevgi Sarıkaya, "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Vol. IV*, (2016), 76.

⁶⁴ Ksen. *Kyr.* VIII. 6.7; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Cilt VI, (2018), 162.

⁶⁵ Tilly'nin patrimonial devletin bir özelliği olarak tartıştığı "dolaylı yönetim" sisteminde, bir monark genellikle yerel iktidar sahipleriyle iş birliği yaparken onları doğrudan devlet aygıtına dâhil etmeden onların ayrıcalıklarını kabul eder. Bu ayrıcalıklı yerel iktidar sahipleri, genellikle devletin boyun eğdirilmiş uyruklarıyla temas kurmada aracı rolündedirler. Bunlar haraç ve bu halklardan elde edilen kazançlar için monarka güvence verdikleri sürece yerlerini korumada bir sıkıntı yaşamazlar. Bk. Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (Çev. Kudret Emiroğlu), (Ankara: İmge Kitapevi, 2001), 182.

bu hanedanlığın ismi ise Syennesis'ti. Epyaksa ise bu hanedanın MÖ 5. yüzyılın sonlarında Kilikia'yı yöneten kişinin karısıydı. Epyaksa'nın mensubu olduğu Syennesislerin politik faaliyetleriyle ilgili ilk bilgiyi Herodotos vermektedir. Herodotos'un eserinde geçen bir anlatı, bu hanedanlığın Asur hâkimiyeti döneminden itibaren Kilikia Bölgesi'nde asıl etkin güç olabileceğini göstermektedir. MÖ 585 tarihinde dönemin güçlü devletleri arasında yapılan bir antlaşmayı konu alan Herodotos, Ksenophon'un da *Anabasis*'te ifade ettiği gibi⁶⁶ Syennesis'ten Kilikia kralı (*basileus*) olarak bahsetmektedir⁶⁷. Bu olayda Kilikia kralı Syennesis, Babil kralı Labynetos'la birlikte dönemin iki büyük devleti olan Lydia Krallığı ile Med İmparatorluğu arasında yaklaşık altı yıldır Halys Irmağı (Kızılırmak) civarında süren bir savaşın son bulmasında temel bir rol oynamıştır⁶⁸. Dönemin en güçlü devletlerinin yaşadıkları sorunların çözümünde aldığı rol, bu hanedanın gücü hakkında fikir yürütmek için önemli bir veridir. Dolayısıyla Babil Devleti'nin kalıcı bir hâkimiyet kuramadığı⁶⁹, Lydia etkisinin de çok fazla yansımadağı görülen⁷⁰ Kilikia Bölgesi, Pers egemenliği öncesinde daha çok büyük devletlerarasında Syennesis'lerin yönettiği güçlü bir tampon bölgeydi⁷¹.

Perslerin MÖ 6. yüzyılın ortalarında Lydia Krallığı'na son verip aşamalı olarak Anadolu'nun neredeyse tamamında egemen güç olarak ortaya çıkmaları da Syennesis Hanedanı'nın Kilikia'daki geleneksel yönetici konumunu değiştirmedir⁷². Bu hanedana mensup kişilerin genel çerçevede Pers krallarının sadık uyrukları olarak, MÖ 5. yüzyılın sonları ile MÖ 4. yüzyılın başına kadar Perslerle iyi ilişkiler içinde oldukları⁷³ ve yükümlülüklerini

⁶⁶ Ksen. *Anab.* I. 2. 12, 23.

⁶⁷ Hdt. V. 118; IX. 107; Briant, *From Cyrus to Alexander*, 498.

⁶⁸ Hdt. I. 74.

⁶⁹ Bing, *A History of Kilikia During the Assyrian Period*, 159.

⁷⁰ Briant, *From Cyrus to Alexander*, 64.

⁷¹ C. Mutafian, *La Cilicie: Au Carrefour des Empires, I, Les Belles Lettres* (Paris: 1988), 121; Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi", 306.

⁷² Ksen. *Kyr.* VII. 4. 2; VIII.6.8; Olmstead, *History of the Persian Empire*, 39; Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova*, 208; Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi", 310.

⁷³ Nagidos Perslerle olan ilişkisi bakımından farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun bir Kıbrıslı nüfus barındıran Nagidos'un, muhtemelen İonia İsyanı'nda (499) Perslerin karşısında yer alan Kıbrıs'a olan yakınlığından ve Atina'nın Attika-Delos Deniz Birliği'nin kuruluşundan sonra (MÖ 478/477) Perslerle Kıbrıs ve Mısır'ın kontrolü için yaptığı savaşlardan dolayı ticari olarak olumsuz etkilenmişti. MÖ 5. yüzyılın ilk üçteyğinde herhangi bir Kıbrıs seramik buluntusuna rastlanmamasının sebeplerinden biri Nagidos'un Kıbrıs'a olan bu yakınlığıyla ilgili olabilir. Konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Murat Durukan, "Seramikler Işığında Nagidos", Serra Durugönül (ed.), *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos*, Adalya, Ek Yayın Dizisi 6, (Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2007), 233-234. Ancak MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinde bu durumun düzeldiği görülmektedir. Bölgede

yerine getirdikleri görülmektedir. Dönemle ilgili kaynakların Kıbrıs⁷⁴, Mısır⁷⁵ ve Atina'ya⁷⁶ karşı farklı dönemlerde girişilen seferlerde Kilikia Bölgesi'nin Perslere katkısından bahsetmeleri bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu katkı sadece siyasi ve askeri destekle sınırlı değildi, aynı zamanda bölgenin yıllık olarak Pers hazinesine ödemekle yükümlü olduğu yüksek miktardaki vergiyi de kapsamaktaydı⁷⁷. Perslerle kurulan bu uzun erimli ilişkinin sürmesinde elbette asıl rolü oynayan aktörler Syennesis Hanedanı'na mensup yöneticilerdi.

Pers "Büyük Kral"larının çıkarlarını gözetmeyen, onların istediği ekonomik, politik ve askeri yükümlülükleri yerine getirmeyen herhangi bir siyasal aktörün gücünü bu kadar uzun bir süre muhafaza etmesi oldukça zordu⁷⁸. Buradan hareketle, Syennesis Hanedanı mensuplarının genel itibarıyla Pers krallarını rahatsız edecek ya da onlara karşı yükümlülüklerini aksatacak ciddi bir yaklaşım içinde olmadıkları söylenebilir. Ancak MÖ 401 yılında bu durumu tersine çevirebilecek büyük bir siyasal gelişme yaşandı. Genç Kyros olarak bilinen Pers prensi, babası II. Dareios'un ölümünden (MÖ 404) bir süre sonra imparatorluk tahtını Kral II. Artakserkses'ten almak için Hellen paralı askerlerinin de dâhil olduğu bir ordu topladı. O dönem Anadolu'nun batı satraplık bölgelerini genel komutan (*karanos*) olarak yöneten Genç Kyros⁷⁹ taht mücadelesine karar verdikten ve hazırlıklarını

ekonomik gelişmişliğin bir göstergesi olarak gösterilen Atina seramik buluntuları ile Mende, Thasos ve Fenike amfora buluntuları ele geçmiştir. Bk. Ahmet Kaan Şenol ve Ercan Aşkın, "Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri", Serra Durugönül (ed.), *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos*, Adalya, Ek Yayın Dizisi 6, (Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2007), 292, 294-295.

⁷⁴ Hdt. V. 108; Diod. XV.3. 1-2.

⁷⁵ Diod. XI. 75. 2.

⁷⁶ Hdt. VI. 95; VII. 91, 98; Aisk. *Pers.* 327; Thuk. I.112.

⁷⁷ Pers kralı I. Dareios'un muhtemelen MÖ yak. 520 yılında yaptığı idari ve ekonomik düzenlemeyle dördüncü bölgede (*nomos tetartos*) yer alan Kilikia Bölgesi yıllık 360 beyaz at ve 500 *talanton* gümüş vergi (Hellence: *phoros*; Eski Persçe: *bāji*) ödemekle yükümlü kılınmıştı. Ancak verginin tamamı krala gönderilmezdi; bunun 146 *talantonluk* kısmı Kilikia Bölgesi'ndeki Pers atlı birlikler garnizonu için ayrılırdı (Hdt. III. 90). Bu durum aslında Perslerin bölgeye doğrudan Pers yönetici atamak yerine, kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını ve bölgenin istikrarını bu tarz askeri birlikleri bırakmak suretiyle gerçekleştirme yoluna gitmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Kilikia'da (ve diğer bölgelerde) I. Dareios'tan sonra vergi alımıyla ilgili köklü düzenlemelerin yapıldığına dair bir veriye rastlanmamaktadır (Briant, *From Cyrus to Alexander*, 389). Dolayısıyla Kelenderis'in isminin M.Ö. 425/424 Atina Vergi Listeleri'nde (IG I³ 71. 2. 146) görülmesinde olduğu gibi istisnai durumlar dışında Kilikia Bölgesi'nin Perslerin ekonomik çıkarlarına ters düşecek bir eğilim içinde olduğu söylenemez.

⁷⁸ Van Der Spek, "Cyrus the Great, Exiles, and Foreign Gods", 256.

⁷⁹ Ksen. *Hell.* I. 4. 3; Gökhan Coşkun, "Pharnabazos II Hakkında Yeni Bir Yorum", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 26, (2010) 110.

tamamladıktan sonra Batı Anadolu'dan imparatorluğun merkezine doğru hareket etmeye başladı⁸⁰. Bu yürüyüşü sırasında Genç Kyros'un uğrak yerlerinden biri de Syennesis Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü Kilikia olacaktı. Bu durum aslında Kilikia'daki yerleşik düzen için büyük bir tehlikenin kapıda olduğunun habercisiydi. Zira Syennesis'in bu süreçte, yerel düzeyde muhtemelen bağlı olduğu Pers prensi ile Pers kralı arasında kaldığı söylenebilir. Onun bu taht kavgasında tutacağı taraf ya onu II. Artakserkses'e ya da Genç Kyros'a düşman yapacaktı. Dolayısıyla Syennesis kralın hiddetini üzerine çekmemek için Genç Kyros'a karşı direnmek zorundaydı. Ancak taht mücadelesine girişmiş bir Prese karşı durmak da o kadar kolay değildi. Öyle görülüyor ki bu durum Syennesis'i her iki tarafı da idare edecek ve bu durumu kendi yönetimi için zararsız hale getirecek çeşitli askeri ve diplomatik önlemler almasına sevk etmiştir. Ksenophon'un anlatıları dikkate alındığında, Syennesis'in ilk tercihini kraldan yana kullandığı söylenebilir. Genç Kyros Kilikia'nın başkenti Tarsos'a girmeden önce, muhtemelen Pers Büyük Kral'ı Artakserkses'le karşı karşıya gelmek istemeyen Syennesis, ona karşı askeri tedbirler almıştı. Bu tedbirlerin alınmasında elbette topraklarını Genç Kyros'un yağmasından korumak istemesinin de rolü vardı⁸¹. Syennesis'in bir taraftan da diplomatik yollar üzerinden sorunları çözmeye çalıştığı görülmektedir. Epyaksa tam da böyle bir sürecin getirdiği idari ve politik bir bağlam içinde Genç Kyros'u ziyaret etmiş ve diplomatik etkinliğiyle tarih sahnesindeki rolünü oynamıştır.

3. Dönemin Siyasal Koşulları Bağlamında Epyaksa'nın Politik Portresi

3.1. Genç Kyros'la Buluşma Evresi

Kilikia Bölgesi, daha önce de değinildiği gibi, Perslerin Anadolu'ya egemen olmalarının ilk dönemlerinden bu yana daha çok yerel hanedanların yönettiği ve gevşek bağlarla merkezi idareye eklemlenen bir idari bölge konumundaydı. Dolayısıyla Kilikia'nın Pers idari sistemi içindeki otonom konumu ve tarihsel geçmişinden aldığı siyasal ve idari gelenek bu bölgede öne çıkan politik figürlere sıradanlığın ötesinden bakmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu tarz bölgesel bir idari yapının kendi varlığını ve konumunu güven içinde devam ettirebilmesi, ancak vasalı olduğu Pers imparatorlarının çıkarlarını gözetecek bir ekonomik-politik ilişkiyi sürdürebilmekle mümkündü. Bunun da böyle bir ilişkiyi bölge adına yürütebilecek yetkin ve nüfuzlu devlet adamlarının varlığını gerektirdiği söylenebilir. Epyaksa'nın da bu tür yetkinlikte bir hanedan mensubu olduğu şüphesizdir. Hatta olağanüstü

⁸⁰ Ksen. *Anab.* I.1.1-11; I. 2.1-6; Hell. III. 1.1-3.

⁸¹ Ksen. *Anab.* I.2.21; Hell. III. 1.1-3.

siyasal gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Kilikia delegasyonunun başında Genç Kyros'u ziyaret eden kişinin Epyaksa olması⁸² onun politik bir şahsiyet olarak önemini daha da artırmaktadır.

Epyaksa'nın ziyareti, daha önce de bahsi geçtiği üzere, Pers imparatoruyla kardeşinin taht mücadelesine sahne olacak önemli bir tarihsel dönemece denk gelmişti. Taht mücadelesinin bu evresi, Kilikia yönetimini elinde bulunduran Syennesis Hanedanı'nın mensupları için de bir nirengi noktasıydı; Syennesis açısından, Genç Kyros'la bu süreçte geliştireceği ilişkinin niteliği aynı zamanda onun Pers kralıyla olan ilişkisinin yönünü de belirleyecekti. Bu durum aslında Syennesis'in iki büyük güç arasında sıkışmasına sebep olan belirsiz bir sürece işaret etmektedir; madalyonun bir tarafında, Syennesis'in Genç Kyros'a vereceği tavizlerin kral nezdinde göreceği olumsuz karşılık yer almaktadır. Elbette, Kral II. Artakserkses'in aleyhine girişeceği her eylemin Syennesis için telafisi zor sonuçlar doğuracağı öngörülebilir. Fakat madalyonun diğer tarafındaki manzaranın da Syennesis yönetimi için pek iç açıcı olduğu söylenemez. Hatta Kilikia topraklarına yaklaşmış ve bu toprakları istila etmeyi kafasına koymuş Genç Kyros'un, Syennesis için mevcut kraldan daha büyük ve yakın bir tehlike olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla bu olayda, Kilikia yönetici hanedanı için atılabilecek en makul adım, topraklarını ve idari konumunu Genç Kyros'tan koruyabileceği ve II. Artakserkses'in öfkelerini üzerine çekmeyeceği bir politika izlemektir. Nitekim Syennesis, bir taraftan Kilikia-Kappadokia arasındaki sarp bir geçit noktasının hâkim tepelerinde Genç Kyros'a karşı direnmek için askerlerini konumlandırırken⁸³; diğer taraftan, muhtemelen savaş seçeneğini bertaraf etmek için, Kraliçe Epyaksa'yı Genç Kyros'a göndermek suretiyle onu diplomatik yolla yatıştırma gayreti içine girmişti. Epyaksa'nın bu ziyareti, Syennesis için aynı zamanda Genç Kyros'un tepkilerini ölçme, gücünü öğrenme ve buna göre bir strateji izlemenin bir yolu olarak da düşünülmüş olabilir. Özellikle Epyaksa'nın Kaystroupedion'da Genç Kyros'la buluşmasından sonra yaşanan gelişmeler bu yönlü bir çıkarım yapmak için önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu çerçevede dikkatleri çeken ilk gelişme Genç Kyros'un ordusu içinde yer alan paralı askerlerin maaşlarının ödenmesiyle ilgilidir. Epyaksa'nın Genç Kyros'la buluşmadan önceki üç aydan uzun sürede, askerler maaşlarının ödenmemesinden şikâyet etmekte ve Genç Kyros da ancak bahaneler uydurarak bu sıkıntıyı erteleme yoluna gitmekteydi. Kraliçenin Genç Kyros'un yanına varmasıyla öncelikle paralı askerlerin dört aylık maaşları ödenmişti. Ksenophon bu paranın kaynağının Hellen askerleri arasında yayılan söylentiden yola çıkarak Kraliçe Epyaksa olabileceğini ifade etmektedir⁸⁴. Kraliçenin gelişiyile asker maaşlarının

⁸² Ksen. *Anab.* I.2.12.

⁸³ Ksen. *Anab.* I.2.21.

⁸⁴ Ksen. *Anab.* I.2.11-12.

ödenmesinin denk gelmesi, anlaşıldığı kadarıyla böyle bir söylentinin genel bir kabule dönüşmesine yol açmıştır. Bu paranın Genç Kyros'a verilmiş amacı ise net değildir. Zira Ksenophon konuyla ilgili ayrıntıları sunma ihtiyacı duymamıştır. Ancak dönemin tarihsel bağlamı göz önüne alındığında, Syennesis'in söz konusu parayı kendi topraklarına dokunmaması düşüncesiyle Genç Kyros'la gerçekleştirdiği diplomatik girişimlerin bir parçası olarak kullandığı yönünde bir öneri yapılabilir.

Ksenophon'un *Anabasis*'te, görüşmeyle ilgili verdiği detaylar Epyaksa ile Kyros'un yakın bir ilişki kurarak birbirlerini tanıma ya da karşı tarafın gücünü ölçme çabası içinde oldukları izlenimini de vermektedir. Nitekim yazar Genç Kyros'la Epyaksa hakkında dedikoduların çıkmasına sebep olacak kadar ikilinin yakın bir ilişki içinde olduğundan bahsetmektedir⁸⁵. Tabii ki yazar hikâye örgüsünü daha renkli kılmak için böyle bir kurguya başvurmuş olabilir. Ancak Epyaksa'nın Genç Kyros'un nezdinde saygın bir yere ve önemli bir politik etkinliğe sahip olduğu *Anabasis*'in başka bölümlerinde ele alınan başka konulardan da anlaşılabilir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Epyaksa'nın Genç Kyros'la birlikte Tyriaieon (Konya-Ilgın civarı) polisine geldikten sonra, Genç Kyros'tan kendisi için ordunun gücünü sergilemesi noktasında yaptığı rica ve Genç Kyros'un bu ricaya olumlu karşılık vermesidir. Genç Kyros, Epyaksa'nın ricasını kırmayarak ovada ordusuna bir geçit töreni yaptırır. Hellen ve barbar askerlerini denetleyip Hellenlerin kendi alıştıkları savaş düzeninde pozisyon almalarını emreder. Daha sonra süvari ve piyade birlikleri halinde dizilmiş barbarların geçişini inceler. Sonrasında ise savaş arabasının üzerinden Hellen askerlerinin önünden geçer. Bu sırada Kilikia kraliçesi de başka bir savaş arabası üzerinde askerlerin önünden geçerek bu geçit töreninin bir parçası olur⁸⁶. Ksenophon anlatısının devamında Hellen askerlerini ön plana çıkaran bir yol izler. Bu askerlerin kıyafetlerini ve üzerlerinde taşıdıkları savaş gereçlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder⁸⁷. Daha sonra onların nasıl bir uyum içinde hareket ettiklerini ve ne büyük bir ihtişama sahip olduklarını şu cümlelerle ifade eder:

⁸⁵ Ksen. *Anab.* I.2.12.

⁸⁶ Savaş arabası üzerinde seyahat eden kadın yönetici tasviri Ksenophon'un Mania anlatısında da geçmektedir. Mania katıldığı savaşları içinde oturduğu (muhtemelen bir taht üzerinde) arabasıyla izler. Ksen. *Hell.* III. 1.13. Skepsis yakınında bulunan bir steldeki kabartmada, taht üzerinde oturan kadının içinde yer aldığı ve iki at tarafından çekilen bir araba betimlenmiştir. Antik Dönemde kadınlarla ilgili bu tür betimlemelerin seyrekliğine dikkat çeken Reyhan Körpe'ye göre, bu kabartmada yer alan kadın Mania'dır. Bk. Reyhan Körpe, *Akhamenid Hâkimiyetinde Troas Bölgesi (M.Ö. 545-M.Ö. 334): Arkeolojik Veriler ve Antik Kaynaklar Işığında Tarihsel-Kültürel Bir Değerlendirme*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2010), 225-226.

⁸⁷ Ksen. *Anab.* I.2.14-16.

...(Genç Kyros) çevirmeni Pigres'i Hellen komutanlarına gönderdi ve tüm phalanks'ın silahlarını önlerine doğrultarak ve tek vücut halinde ilerlemesini emretti. Komutanlar emirleri askerlere bildirdi. Onlar da boru sesiyle birlikte silahlarını doğrultarak harekete geçti. Ardından da daha hızlanıp naralar atarak çadırlardaki askerlere doğru gelişigüzel hücumla geçtiler. Barbarlar ve diğerleri dehşete kapıldı. Kilikia kraliçesi arabasıyla kaçarken, pazarcılar da mallarını arkalarında bırakıp kaçacak delik aramaya başladı. Hellenler ise kahkahayı basarak çadırlara ulaştı. Ordunun ihtişamını ve uyumunu gören kraliçe buna hayran kaldı⁸⁸

Ksenophon'un anlattığı bu manzaranın ne kadarının doğru ya da yanlış olduğu ya da anlatısını bu minval üzerinden aktarırken niyetinin ne olduğu tartışılabilir. Ksenophon'un kendisinin de bir Hellen komutan olduğu düşünüldüğünde okuyucusuna Hellen askerlerinin barbar askerlerine olan üstünlüklerini göstermek istediği güçlü bir ihtimal olarak öne sürülebilir. Hele ki Genç Kyros'un yenilgisiyle sonuçlanmış bir savaşın doğrudan bir tarafı olarak yer alması, onu bu yenilginin sorumluluğunu barbarlar üzerinden açıklamaya itmiş olmalıdır. Bu kurguyu güçlü, düzenli ve savaşçı Hellenler ile savaşmaktan aciz ve korkak barbarlar karşıtlığı ekseninde sunması bu noktada anlamlı bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu çerçevede Hellen askerlerinin düzenli ve korku yayan savaşçı özelliklerine hayran kalan Kraliçe Epyaksa tasviri, Ksenophon için muhtemelen Hellen askerlerini öne çıkarmada ihtiyaç duyduğu bir unsurdu. Yani Hellen paralı askerlerinin sahip oldukları güç, ancak etkili bir politik figürün kendilerine duyduğu hayranlıkla daha canlı bir anlatıma kavuşmuştur. Bu anlatı, her ne kadar Hellen merkezli bir bakış açısıyla ele alınsa da Epyaksa'nın Ksenophon'un da içinde yer aldığı Hellen paralı askerleri nezdinde sahip olduğu güçlü imajını ortaya koymak bakımından önemli bir göstergedir. Böyle bir okuma elbette Ksenophon'un bu konuda anlattıklarının tamamen hayal ürünü olduğu ve bize hiçbir şey anlatmayacağı anlamına gelmez. Hellen askerlerinin gücüne yapılan güçlü vurgu ve Ksenophon'un olayı aktarım biçimi bir tarafa bırakıldığında, anlatının geriye kalan kısımları dönemin siyasal gelişmelerine uygun bir düzlemedir. Epyaksa ve Syennesis açısından bakıldığında, asker maaşı ödeme ve böyle bir geçit töreninin düzenlenmesi farklı bir amaca hizmet etmiş olsa gerekir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Epyaksa, muhtemelen Syennesis'e rapor vermek üzere Genç Kyros'un askeri gücünü öğrenme ve onu yatıştırma çabası içindeydi. Dolayısıyla Syennesis'in kendi bekasını tehlikede hissettiği bir dönemde muhatabı devlet adamı üzerinde kendi lehine bir etki bırakmak ve imkânlarını öğrenmek için diplomasinin bir aracı olarak ekonomik gücünü ve kendisine en yakın, belki de en yetenekli kişiyi

⁸⁸ Ksen. *Anab.* I.2.17-18.

kullandığını öne sürmek geçerli bir izahat olarak görülebilir. Genç Kyros için de durumun çok farklı olduğu söylenemez. Pers prensi, muhtemelen saldırma arifesinde olduğu ve kendisine karşı direnç gösterdiği görülen bir bölgenin temsilcisine gücünü göstermek, onu sindirme politikası izlemek amacındaydı. Epyaksa'nın talebi üzerine yapılan geçit töreni, onun kendi gücünü muhatabına göstermede önemli bir işlev görmüş olduğu ihtimal dâhilindedir.

Pers prensiyle kurulan bu türde bir ilişki ve Ksenophon'un bunu sunuş şekli Epyaksa'nın böyle bir rolü üstlenebilecek yetkinlikte bir yetkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda onun Genç Kyros nezdinde politik bir figür olarak saygın bir yere sahip olduğuna da delalet etmektedir. Nitekim Epyaksa'nın Kilikia'ya dönüşünden sonra Genç Kyros'la Syennesis arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde oynadığı rol bu iddianın sağlam bir temele sahip olduğunu göstermektedir.

3.2. Kilikia'ya Dönüş ve Yeni Siyasal Evre

Epyaksa'nın diplomatik girişimlerinin Syennesis'in arzusu doğrultusunda nasıl bir sonuca yol açtığı konusunda Ksenophon'un doğrudan bir bilgi aktarımı yoktur. Ancak Kraliçenin Lykaonia'ya kadar Genç Kyros'la geçirdiği birkaç günden sonra Kilikia'ya geri gönderilme sürecinde yaşanan olaylar, bu ziyaretin pek de Syennesis'in istediği bir sonuçla neticelenmediğini gösterir. Ksenophon'a göre Genç Kyros, Epyaksa'yı Kilikia'ya gönderdikten kısa bir süre sonra Kilikia'yı istila etmeye koyulur. Bu amaçla Kappadokia'dan Kilikia'ya yol veren sarp bir geçide gelen Pers prensi, bu geçidin ordunun geçişi için elverişsiz olduğunu görür ve gün boyu ovada beklemeyi tercih eder. Aslında bu tercihinde Syennesis'in tepelerde geçidi beklediği söylentileri etkili olur. Ertesi gün bir habercinin Genç Kyros'a getirdiği bilgiler, onun bu endişesini giderir. Genç Kyros haberciden, öncelikle Epyaksa'nın Kilikia'ya geri dönüşünde ona eşlik eden Menon'un Kilikia'ya ulaştığını öğrenir. Bunun yanı sıra Lakedaimonialılar ile Genç Kyros'a ait savaş gemileri Tamos'un komutanlığında Ionia'dan Kilikia'ya doğru sefere çıktığı için Syennesis'in konumlandığı tepelerden çekildiği bilgisi Genç Kyros'a iletilen bir diğer haberdir. Bunun üzerine Genç Kyros dağı tırmanıp geçidi rahatlıkla geçer. Tepelerde ise Syennesis'in geri çekilmesiyle askerlerin nöbet tuttukları çadırlar dışında başka bir iz görülmez. Böylece Pers prensi ovaya inerek Kilikia'nın zengin ve verimli başkenti ve aynı zamanda Syennesis'in sarayının da bulunduğu Tarsos'a herhangi bir direnişle karşılaşmadan girmeyi başarır. Bu sırada Syennesis ve halkın bir kısmı Genç Kyros'un korkusundan dağlardaki güvenli bir yere kaçarlar⁸⁹.

⁸⁹ Ksen. *Anab.* I.2.19-24.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi Kilikia kralının Genç Kyros'a yaklaşımı tarihsel sürecin bu aşamasında pek de olumlu değildir. Hatta bu durumun Kilikia halkının belli bir kesimi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Daha önceki satırlarda bahsi geçtiği üzere, Genç Kyros Tarsos'a girdiğinde halkın bir bölümü Syennesis'le birlikte güvenli bölgelere kaçmıştı. Ancak bu Kilikia halkının Genç Kyros'un askerlerine karşı takındıkları olumsuz tutumun tek örneği de değildi. *Anabasis*'in başka bir pasajında Ksenophon bu tür bir yaklaşımın ipuçlarını veren başka bir olay daha anlatmaktadır. Buna göre Epyaksa'nın Kilikia'ya dönüşünde ona eşlik etmek için Menon'un idaresinde gönderilen askerlerden iki bölük ağır piyadenin yok olmasının muhtemel sebeplerinden biri bu askerlere Kilikalılar tarafından yapılan saldırılardır⁹⁰. Dolayısıyla Kraliçe Epyaksa üzerinden o zamana kadar yürütüldüğü görülen diplomatik girişimlerin gerek Genç Kyros gerekse Syennesis için arzu edilen bir antlaşmayla sonlanmadığı ve Genç Kyros'u Kilikia Bölgesi'ne askeri bir harekât düzenlemekten alıkoyamadığı görülmektedir. Tarihsel sürecin bu şekilde yol alması, Genç Kyros'tan beş gün önce Tarsos'a ulaşan⁹¹ ve muhtemelen Genç Kyros'un emelleri ve gücü hakkında Syennesis'i bilgilendiren Epyaksa'nın politik etkinliğinde bir aşınmaya sebep olmamıştır. Tersine, Genç Kyros'un Tarsos'a geldikten sonraki olayların gelişim şekline bakıldığında, Epyaksa'nın bu ikili arasında belki de Kilikia tarihinin akış yönünü değiştirecek yeni bir antlaşmanın yapılmasında temel bir role sahip olduğuna şahit olunur. Ksenophon'un bu çerçevede anlattıklarına bakılırsa, Genç Kyros Tarsos'a vardığında buradan kaçan Syennesis'e huzuruna gelmesi için haber gönderir. Ancak olayların bu aşamasında bile Syennesis kendisinden daha güçlü gördüğü Genç Kyros'un yanına gitmekte tereddüt eder. Kraliçe Epyaksa'nın bu noktada tekrar politik sahnede güçlü bir şekilde yerini aldığı görülmektedir. Epyaksa'nın Syennesis'i Genç Kyros'la görüşmeye ikna ettiğini, Genç Kyros'tan Syennesis için teminat aldığını ve ikili arasında bir antlaşmanın yapılmasını sağladığını Ksenophon şu cümlelerle ifade etmektedir:

... Eğer karısı (Kraliçe Epyaksa) kendisini (Syennesis'i) ikna etmemiş ve (Kyros'tan) teminat almamış olsa onun (Syennesis'in) şimdi Kyros'un da huzuruna gitmeye isteği yoktu. (Kyros ve Syennesis) bir araya geldikten sonra ise Syennesis Kyros'a ordusu için çok miktarda para verdi. Kyros da ona saraylılar tarafından değerli görülen altın kaplama gemli bir at, altın gerdanlık, bilezikler, altın hançer ve Pers kaftanı gibi hediyeler verdi.

⁹⁰ Ksen. *Anab.* I.2.25-26.

⁹¹ Ksen. *Anab.* I.2.25.

*Bunların yanı sıra, ülkesi artık (Kyros tarafından) yağmalanmayacak ve karşılıklarına çıkan tutsaklar ele geçirilip teslim edilecekti...*⁹²

Genç Kyros, ancak Pers krallarının verebileceği bu hediyeleri antlaşma sırasında Syennesis'e takdim etmekle aslında krallık imtiyazlarını şimdiden kullanmaya başladığını göstermektedir⁹³. Epyaksa'nın etkin girişimleriyle ortaya çıkan bu tablonun daha sonraki süreçte II. Artakserkses'in Kilikia Bölgesi'nin politik ve idari yapısına yönelik geleneksel yaklaşımını etkilediği söylenebilir.

3.3. Epyaksa'nın Politik Hamlelerinin Sonuçları Üzerine

Syennesis'in faaliyetleriyle ilgili Ksenophon'un verdiği son bilgi, yukarıda bahsi geçen antlaşmanın kapsamı çerçevesinde değinilen konularla sınırlıdır. Bu antlaşmanın belirgin başlıklarından biri Syennesis'in Genç Kyros'un ordusu için büyük miktarda para temin etmesiyle alakalıdır. Onun Genç Kyros'la birlikte savaşa katılıp katılmadığı ya da kral ile ilişkisinin nasıl bir zeminde devam ettiği veya Epyaksa'nın bundan sonraki süreçte nasıl bir rol oynadığı konusunda ise Ksenophon'un eserlerinde bundan sonra herhangi bir iz rastlanmaz. Ancak birinci yüzyılda yaşamış Antik Dönem tarihçilerinden Diodoros'un anlatıları bu ittifakın niteliğiyle ilgili daha belirgin bilgiler sunar. Bu süreci ele alırken Epyaksa'dan bahsetmeyen Diodoros, Syennesis'in Tarsos'ta II. Artakserkses'e karşı Genç Kyros'la müttefik olmayı kabul etmek zorunda kaldığını, oğullarından birini onunla birlikte gönderdiğini ve Kilikalılardan oluşan güçlü bir askeri birliği onun emrine verdiğini belirtmektedir. Ancak Diodoros'a göre Syennesis, bundan sonraki gelişmelerin sonucundan emin değildir. Bu yüzden bir "denge politikası" izleyerek II. Artakserkses'e de sadakatini göstermek istemiştir. Bunun için diğer oğlunu da krala göndererek hem ona karşı toplanan silahları ifşa ettirmiş hem de fırsat doğarsa Genç Kyros'tan ayrılıp tekrar kralın ordusuna katılacağını bildirmiştir⁹⁴. Dönemle ilgili yazılı kaynaklar bundan sonraki süreçte böyle bir politik hamlenin Epyaksa'nın da dâhil olduğu Syennesis Hanedanı için nasıl bir sonuca yol açtığından açıkça bahsetmemektedir. Bunun sebebi, muhtemelen taht kavgasının Kunaksa Savaşı'nda (MÖ 401) II. Artakserkses lehine sonuçlanmasıyla birlikte Syennesis Hanedanı'nın Kilikia'nın politik hayatından dışlanmasıyla kaynaklanmaktadır. Diodoros'un, Fenikelilere karşı MÖ 347'de girişilen seferde Kilikia Bölgesi'nin yöneticisinden bahsederken artık Syennesis'ler yerine Mazaios isimli bir Persi zikretmesi bu noktada önemli bir

⁹² Ksen. *Anab.* I.2.26-27.

⁹³ Yarlıgaş, *Ksenophon: Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, 631, No. 64.

⁹⁴ Diod. XIV.20.3.

veri olarak kabul edilebilir⁹⁵. Belli ki Syennesis'in en başından beri Epyaksa üzerinden yürütmek istediği denge politikası onu bu süreci salim bir şekilde atlması için yeterli olmamış, belki de istemeden Pers kralıyla karşı cephelerde yer alması, onu kralın nezdinde tasfiye edilmesi gereken bir pozisyona sokmuştur. Böyle bir sonuç, aynı zamanda Epyaksa'nın da dâhil olduğu ve Herodotos dikkate alınırca, Kilikia yönetimine en az MÖ 585'lerden itibaren hâkim bir hanedanlığın⁹⁶ sonunu getiren yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Şüphesiz ki bu sonucun oluşmasında Kraliçe Epyaksa'nın oynadığı rol yadsınamayacak önemdedir. Gerek Genç Kyros gerekse onun karşısında zor durumda olduğu görülen Syennesis için sözüne ve yeteneklerine itibar edildiği anlaşılan Kraliçe Epyaksa diplomatik ve politik girişimleriyle Kilikia Bölgesi'nin geleneksel idari sistemini daha yakın bir tehlike olan Genç Kyros'a karşı korumaya çalışmıştır. Tarsos'ta yapılan antlaşmayla sonuçlanan bu girişimler kraliçenin bu noktada kısmen başarılı olduğunun önemli göstergelerindedir. Ancak Genç Kyros'un kardeşine yenilmesi ve dönemle ilgili kaynakların bundan sonra Syennesis'ten bahsetmemesi, Kilikia'da Syennesis Hanedanlığı'nın başını çektiği geleneksel yönetim sisteminin yerini başka bir idari yapıya bıraktığına işaret etmektedir⁹⁷. Elbette bu durumun, geleneksel pozisyonlarını kaybeden Syennesis Hanedanı ve bu sürecin şekillenmesinde büyük etkisi olan Epyaksa için istenilen bir son olduğu söylenemez. Ancak Kraliçe Epyaksa'nın içinde yer aldığı faaliyetlerin yarattığı sonuçlardan bağımsız olarak, MÖ 5. yüzyılın sonlarında politik sahnedeki etkin rolü ve yetenekleriyle Kilikia tarihinde siyasal değişimlere damgasını vuran Anadolu'lu nadir kadınlardan biri olduğunun tespitini yapmak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Bütün bunlar, Mania'nın Aiolis Bölgesi'nde sahip olduğu konum ile Parysatis'in Genç Kyros'un Batı Anadolu'daki çıkarlarına müdahil olduğu anlatımlarla birlikte düşünüldüğünde, Ksenophon'un Epyaksa'nın eylemleriyle ilgili aktardıkları tarihsel bir gerçeklik zeminine dayandığı görülmektedir. Elbette bunu ifade ederken, Ksenophon'un Hellen merkezli ve kendi özel durumundan kaynaklı yukarıda konu edinilen "niyet edilmiş" aktarımlarını da göz ardı etmemek gerekir.

4. Sonuç

Ksenophon'un Kraliçe Epyaksa'nın politik portresini sunuş biçiminde onun kadına karşı tutumundan ziyade içinde olduğu şartların önemli bir etken olduğu söylenebilir. *Oikonomikos*, *Memorabilia*, *Symposion*, *Respublica*

⁹⁵ Diod. XVI. 42.1.

⁹⁶ Hdt. I.74.

⁹⁷ Sultan Deniz Küçükler ve Türkan Banu Güler, "Antik Yazılı Belgeler Işığında Makedonya Kralı III. Aleksandros'un Küçük Asya Polis'leri İle İlişkileri", *Archivum Anatolicum* 14/2, (2020), 258.

Lacedaemoniorum, Agesilaos, Hellenika ve *Anabasis* adlı eserlerde kadınlarla ilgili aktarılan bilgilere bir bütün olarak bakıldığında, Ksenophon'un kadınlara dair farklı coğrafyalarda edindiği izlenimlerini o coğrafyaların siyasal, toplumsal ve tarihsel hakikatlerine uygun olarak sunduğu görülmektedir. Ancak durum böyle olsa da Ksenophon çoğu zaman kadınların toplumsal ve politik hayattaki yerlerini ve siyasal faaliyetlerini kendi düşünce süzgecinden geçirerek belli bir yargıya varmayı da ihmal etmemektedir. Atina merkezli eserlerinden, Ksenophon'un kadınların toplumsal rollerinin ev içi işlerle sınırlı olması gerektiği izlenimi edinilebilir. Ancak yazarın Sparta'da kadınların devlet tarafından yasalarla korunan haklarıyla ve kamusal alanda görünürlükleriyle ilgili takındığı olumlu tutum, onun kadınlara bakış açısının Atina merkezli bakış açısından farklı olabileceğini de göstermektedir. Ksenophon'un *Hellenika* ve *Anabasis* adlı eserlerinde politik, ekonomik ve askeri güçleriyle öne çıkan Mania ve Parysatis gibi kadınların faaliyetlerinden herhangi olumsuz bir tutum takınmadan bahsetmesi ise bu yönlü bir yorumu pekiştirmektedir. Dolayısıyla buradan hareketle *Anabasis*'te Epyaksa ilgili anlatının sunulduğunda Ksenophon'un kadınların politik ve sosyal hayattaki yeriyle ilgili düşüncelerinin özellikle olumsuz anlamda yansıdığı söylenemez.

Buna karşın, Parysatis'in Genç Kyros'a duyduğu yakınlığın siyasal bağlamında görüldüğü gibi Ksenophon'un eserlerinde bazı olayların tasviri muhtemelen ya yazarın hikâye örgüsünün tamamlayıcı bir unsuru ya da içinde bulunduğu koşullarının bir yansıması olarak yer alabilmiştir. Yazar, aynı tutumu Epyaksa'yla ilgili anlatısında da göstermektedir. Ksenophon'un, paralı asker olarak Genç Kyros'un ordusundaki konumundan dolayı Epyaksa'nın içinde yer aldığı çeşitli olay, kişi veya ilişki biçimlerini tasvir etmede tarihsel hakikati tam olarak yansıtmak istemediği ya da bunları kendi amacına uygun olarak yeniden kurguladığı öngörülebilir. Epyaksa anlatısında, özellikle Hellen paralı askerlerinin Genç Kyros'un ordusundaki barbar askerlerden üstünlüğü, kraliçenin kendilerine duyduğu korku ve hayranlık bu açıdan değerlendirilebilir. Bu tarz eleştiriye tabi tutulması gereken özellikler elbette anlatının hakikati tam olarak yansıtmada engel teşkil eder. Ancak Genç Kyros'la Syennesis Hanedanlığı arasında cereyan eden siyasal gelişmelere ve Epyaksa'nın bu gelişmeler içindeki rolüne Pers-Kilikia ilişkileri perspektifinden bakıldığında, Ksenophon'un Kilikia kraliçesiyle ilgili anlatısının büyük oranda doğru olduğu düşünülebilir. Konu yukarıda bahsi geçen değişik boyutlarıyla ele alındığında, Kilikia Kraliçesi'nin, hem Genç Kyros'un hem de Syennesis'in politik yeteneklerine itimat ettikleri, Hellen askerlerinin kendi yeteneklerini göstermek ve hayranlığını kazanmak istedikleri, önemli siyasal sorunların çözümünde etkin rol alan, sıradan olmayan güçlü bir kadın politikacı olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ayşe Gül. "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22 / 33 (2003): 17-47.
- Akçay, Tuna. "Sikke Buluntuları Işığında Olba'daki Pers ve Makedon Varlığı Üzerine Düşünceler", *OLBA XXV* (2017): 211-226.
- Aydınğün, Şengül G. "Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hakim", ed. M. A., Darga, *Anadolu'da Kadın- On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. 43-67. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Balcer, J. M. *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia*. California: 1984.
- Bing, J. D. *A History of Kilikia During the Assyrian Period*. Michigan: Indiana University, Ph.D., 1968.
- Bonnette, Amy L. *Xenophon (Memorabilia) with an Introduction by Christopher Bruell*, (Transl. and Annotated by Bonnette, Amy L.). Ithaca and London: Cornell University Press, 2001.
- Borchhardt, J. "Likya Beyleri ve Tapınak Mezarları", ed. Havva İşkan-Erkan Dündar, *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*. 402-409. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Briant, Pierre. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. transl. by Peter T. Daniels. Eisenbrauns: 2002.
- Brock, Roger. *Greek Political Imagery from Homer to Aristotle*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2013.
- Brosius, Maria. *Women in Ancient Persia, 559-331 B.C.* Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Cameron, G. G. *Persepolis Treasury Tablets*. Chicago: The University of Chicago Press, 1948.
- Casabonne, O. *La Cilicie: à l'époque achéménide*. Persika 3. Paris: 2004.
- Durukan, Murat. "Antik Dönemde Mersin Coğrafyasının Jeostratejik ve Politik Önemi", *Tarih İçinde Mersin: Kolokyum ve Sergisi II* (Mersin: 2005), 6-11.
- Durukan, Murat, "Seramikler Işığında Nagidos", ed. Serra Durugönül, *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos*. 228-241. Adalya, Ek Yayın Dizisi 6, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2007.
- Coşkun, Gökhan, "Pharnabazos II Hakkında Yeni Bir Yorum", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2/ 26 (2010): 106-112.
- Dusinberre, Elspeth R. M. *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Erzen, A. *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*. Leipzig: 1940.

- Fleck, R. K. ve Hanssen, F. A., “‘Rulers ruled by women’: an economic analysis of the rise and fall of women’s rights in Ancient Sparta”, *Econ Gov* 10. (2009): 221-245.
- Goetze, Albrecht. *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*. New Haven: Yale University Press, 1940.
- Hallock, R. T. *Persepolis Fortification Tablets*. Chicago: The University of Chicago Press, 1969.
- Hild, Friedrich ve Helenkemper, Hansger. *Kilikien und Isaurien*. Tabula Imperii Byzantini 5, Teil 1. Wien: Verlag der Österreichhischen Akademie der Wissenschaften, 1990.
- Hoffner, Harry A. *Perspectives on Hittite Civilization, Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, Assyriological Studies No. 26, Chicago: 1997.
- Jasink, Anna Margherita. “Hitite and Assyrian Routes to Cilicia”, *Anatolia Antiqua* 1 (1991): 253-259.
- Jean, Eric. “La Cilicie: Pluralité et Unité (Quelques remarques introductives)”, ed. E. Jean, A.M. Dinçol et S. Durugönül, *Varia Anatolica XIII: La Cilicie: Escapes et Pouvoirs Locaux (2e millénaire av. J.-C.-4e siècle ap. J.-C.)*. Actes de la Table Ronde Internationale D’Istanbul, 2-5 novembre 1999. 5-12. Paris, 2001.
- Joannès, Francis. “L’Asie Mineure Méridionale d’Après de la Documentation Cunéiforme d’ Époque Néo-Babylonienne”, *Anatolia Antiqua* 1 (1991): 262-266.
- Kaya, Mehmet Ali. “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı”, *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* VI (2018): 159-179.
- King, T. “How Many Parasangs to Babylon”, *Journal of Ancient Chronology Forum*, Vol. 2 (1988): 69-78.
- Klinkott, Hilmar. *Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*. Frankfurt: 2005.
- Konyar, Erkan. “Demir Çağı'nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya”, ed. M. A. Darga, *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. 241-267. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Körpe, Reyhan. *Akhamenid Hâkimiyetinde Tros Bölgesi (M.Ö. 545-M.Ö. 334): Arkeolojik Veriler ve Antik Kaynaklar Işığında Tarihsel-Kültürel Bir Değerlendirme*. İzmir: Ege Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2010.
- Kuhrt, A. “Pers İmparatorluğu: Anadolu’da Persler”, *Aktüel Arkeoloji* (2012): 22-37.
- Kurt, Mehmet. “M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı”, *Tarihin Peşinde. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13 (2015): 303-326.
- Küçükler, Sultan Deniz ve Güler, Türkan Banu, “Antik Yazılı Belgeler Işığında Makedonya Kralı III. Aleksandros’un Küçük Asya Polis’leri İle İlişkileri”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 14/2 (2020): 241-268.

- Lemaire, André. “Recherches de Topographie Historique sur le Pays de Qué (IXe-VIIe siècle av. J.-C.)”, *Anatolia Antiqua* 1 (1991): 267-276.
- Llewellyn L.-Jones ve Robson, J. *Ctesias' History of Persia. Tales of the Orient*. London-New York: Routledge, 2010.
- Mutafian, C. *La Cilicie: Au Carrefour des Empires* I. Paris: Les Belles Lettres, 1988.
- Nagle, D. Brendan. *The Household as the Foundation of Aristotle's Polis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Olmstead, A. T. *History of the Persian Empire*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 1948.
- Oost, Stewart Irvin. “Xenophon's Attitude toward Women”, *The Classical World* 71 /4 (1978): 225-236.
- Özbayoğlu, Erendiz. “Soli (Cilicia) ve ‘Soleecismus’”, *OLBA II/1*. Özel Sayı (1999): 209-220.
- Pomeroy, Sarah B. *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York, 1975.
- Pomeroy, Sarah B. *Spartan Women*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Sarıkaya, Sevgi. “Daskyleion Dynastes’lik Sisteminde Artabazos’un Rolü”, *OLBA XXIII* (2015): 175-198.
- Sarıkaya, Sevgi. “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi IV* (2016): 75-91.
- Stanford, Michael. *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*. Can Cemgil (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Stolper, Matthew W. *Entrepreneurs and Empire: The Muraşu Archive, the Muraşu Firm and Persian Rule in Babylonia*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 1985.
- Şahin, Nuran. *Antik Dönemde Anadolu’da Kadın*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Şenol, Ahmet Kaan ve Aşkın, Ercan, “Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri”, ed. Serra Durugönül, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos*. 241-297. Adalya, Ek Yayın Dizisi 6, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2007.
- Tilly, Charles. *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitapevi, 2001.
- Uslu, Laleş. *Antik Yunan’da Kadın Betimlemeleri ve Kadının Sosyal Statüsü*. Erzurum: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.
- Ünal, Ahmet ve Girginer, K. Serdar, *Kilikya-Çukurova, İlkçağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Tarih ve Arkeoloji, Homer Kitabevi, 2007.
- Van Der Spek, R. J. “Cyrus the Great, Exiles, and Foreign Gods: A Comparison of Assyrian and Persian Policies on Subject Nations”, ed. W.F.M. Henkelman,

C.E. Jones, C. Woods, *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*, Studies in Ancient Oriental Civilization 68. 233-264. Chicago, 2014.

Wiesehöfer, J. *Antik Pers Tarihi*. Çev. Mehmet Ali İnci. İstanbul: Telos Yayıncılık, 2003.

Wylie, Graham. "Cunaxa And Xenophon", *L'Antiquité Classique* T. 61 (1992): 119-134.

Yağcı, R. "M.Ö. III.-II. Binde Kilikia'da Ticaret", *OLBA II/1. Özel Sayı* (1999): 17-26.

Yalazı, Esra ve Küçüker, Sultan Deniz, "Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım", *Archivum Anatolicum (ArAn)* 9/2 (2015): 57-90.

Yalazı, Esra, "Panhellenizmin Kölelik Boyutu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/1 (2020a): 289-327.

Yalazı, Esra, "Klasik Çağ Hellen Siyasi İmgeleminde Persler: Bir Kent-Devleti Tasavvuru", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (2020b): 1718-1757.

Yarlıgaş, Oğuz (çev.). *Ksenophon: Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2011.

Yener, Aslıhan. "Bolkardağ, Aladağ, ve Keban Madenlerinde 1984 Yılı İncelemeleri", *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1985-Ankara)*. 469-472. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986.

Zoroğlu, Levent. *Kelenderis I: Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular*. Ankara: 1994

KISALTMALAR

Aisk. *Pers*. Aiskhylos, *Persai*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aeschylus*. transl. H. W. Smyth, Cambridge, 1926.

Arist. *Pol*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aristotle's Politica*. W. D. Ross (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1957.

Diod. Diodorus Siculus, *Bibliotheka Historika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation by C. H. Oldfather*. Vol. 4-8.

FGrHist. Kullanılan Metin: Jacoby, F. *Die Fragmente der Griechischen Historiker*. Vols. I-XV, Leiden, 1923-1958.

Hdt. Herodotos. *Historia*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodotus. Vols. I-IV*, Trans. A.D. Godley, London-New York: The Loeb Classical Library 1975; Ökmen, Müntekim (Çev.). *Herodotos/ Herodot Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

IG I³ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis Anno Anteriores*, 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, David Lewis (ed.), *Decreta et tabulae magistratuum* (nos. 1-500); fasc. 2, ed. David Lewis and Lilian Jeffery

- Dedicationes. Catalogi. Termini. Tituli sepulcrales. Varia. Tituli Attici extra Atticam reperti. Addenda (nos. 501-1517).
- Ksen. *Age*. Xenophon. *Agesilaos*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Marchant, E. C. (ed.), *Xenophontis opera omnia*. vol. 5. Oxford: Clarendon Press, 1969.
- Ksen. *Anab*. Ksenophon. *Anabasis*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis*. Vol. III, Boks: I-VII. Transl. C. L. Brownson, Cambridge-Massachusetts-London: The Loeb Classical Library, 2014; Ksenophon, *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü*. (çev. Oğuz Yarlıgaş). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.
- Ksen. *Hell*. Ksenophon. *Helenika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Helenika*. Transl. C. L. Brownson, Cambridge-Massachusetts-London: The Loeb Classical Library, 2014.
- Ksen. *Kyr*. Ksenophon. *Kyrupaidia*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon. *Cyropaedia*. Transl. W. Miller, Cambridge-Massachusetts-London: The Loeb Classical Library, 2014.
- Ksen. *Lac*. Xenophon. *Respublica Lacedaemoniorum*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Xenophon in Seven Volumes, 7. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, tr. *Constitution of the Athenians*. London: Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., 1925.
- Ksen. *Mem*. Ksenophon. *Memorabilia*. Bonnette, Amy L. Xenophon. *Memorabilia* with an Introduction by Christopher Bruell. Transl. and Annotated by Bonnette, Amy L. Ithaca And London: Cornell University Press, 2001.
- Ksen. *Oik*. Ksenophon. *Oikonomikos*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon. *Oeconomicus*. Transl. E. C. Marchant, O. J. Todd, Cambridge-Massachusetts - London: The Loeb Classical Library, 2013.
- Ksen. *Sym*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon. *Symposion*. Xenophon in Seven Volumes 4. London: Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., 1979.
- Ktesias *Pers*. Ktesias. *Persika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ctesias' History of Persia. Tales of the Orient*, Transl. L. Llewellyn-Jones – J. Robson, London-New York: Routledge, 2010.
- Plat. *Rep*. Plato. *Republic*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato in Twelve Volumes*. Vols. 5 & 6 Transl. Paul Shorey, London: Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann Ltd., 1969.
- Plut. *Artak*. Plutarkhos. *Artakserkses*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives Vol. XI, Aratus, Artaxerxes, Galba and Otto*. Transl. B. Perrin, London: The Loeb Classical Library, 2014.
- Polyain. *Strat*. Polyainos, *Strategemata*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Polyaenus's Stratagems of War*. Transl. R. Shepherds, London, 1981.
- Ps. Arist. *Oik*. Aristoteles. *Oikonomika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Pseudo-Aristoteles. *Oikonomika*. Burak Tamer (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.

Strab. Strabon. *Geographika*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo*. Vols. I-VIII. Transl. H. L. Jones, London-New York: The Loeb Classical Library, 1917-1932.

Thuk. Thukydides. *Historiae*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Thycydides Historiae*. Vols. I-II, ed. H. S. Jones - J. E. Powell, Oxford, 1942.